

**ՌԵՆԴ ԿՈՐՊՈՐԱՑԻԱՆ ԵՎ ՄԵՆԲ.
ՀԱՅԱՍՏԱՆ - ԹՈՒՐԹԻԱ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Արա Մարջանյան*

Մառը պատերազմի ավարտից հետո, հակառակ ոմանց սպասումների, Թուրքիայի ռազմավարական նշանակությունը ԱՄՆ-ի համար ոչ թե նվազել, այլ էապես բարձրացել է:

***Ս. Լարաբի, ՌԵՆԴ կորպորացիա,
2010թ. փետրվար***

Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների հաստատմանն ուղղված վերջին գործընթացները մեր տարածաշրջանի ապագան ուրվագծող, թերևս, ամենաեական (եթե ոչ՝ ամենաեական) գործոններից են: Սկեռուն ուշադրությունն այս խնդրի նկատմամբ մեծ է թե՛ տարածաշրջանի երկրների, թե՛ աշխարհի ուժային կենտրոնների կողմից: Մյուս կողմից, անցած տասնամյակների ընթացքում մեկ անգամ չէ, որ ԱՄՆ ՌԵՆԴ կորպորացիայի որոշ ուսումնասիրություններ լրջորեն ներագրել են աշխարհում ԱՄՆ վարած քաղաքականության վրա, նույնիսկ կերտել կամ ձևավորել են ԱՄՆ ռազմավարական մոտեցումները, անգամ մտածելակերպը՝ թե՛ միջազգային, թե՛ ներքին խնդիրների լայն տիրույթում:

Ուստի, զարմանալի չէ, որ հողվածը նվիրված է մեր տարածաշրջանում Թուրքիայի դերակատարմանը և Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման արդի գործընթացին վերաբերող ԱՄՆ հեղինակավոր ՌԵՆԴ կորպորացիայի ժամանակագրորեն վերջին ու համեմատաբար ամբողջական հրատարակման քննությանը:

* Համաշխարհային բանկի վերականգնվող էներգետիկայի ծրագրի համակարգող, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու:

1. Դժվարին գործընկերություն.
ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունները գլոբալ աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների դարաշրջանում

2010թ. փետրվարի 3-ին ՌԵՆԴ կորպորացիայում կայացավ Սթիվեն Լարաբիի «Դժվարին գործընկերություն. ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունները գլոբալ աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների դարաշրջանում» ուսումնասիրության *MG-8893-AF* հաշվետվության շնորհանդեսը [1]: Այն իրականացված էր 2007թ. բյուջետային տարվա միջոցներով՝ ՌԵՆԴ կորպորացիայի «Ռազմավարություն և դոկտրին ծրագիր» ստորաբաժանման կողմից (*Strategy and Doctrin Program of RAND*), որպես, ամենայն հավանականությամբ՝ ավելի լայնածավալ «Դժվարին գործընկերություններ. ԱՄՆ հարաբերությունների անվտանգության պահպանումն աճող մարտահրավերների պարագայում և դրա հետևանքները ԱՄՆ օդային ռազմութի համար» ուսումնասիրության բաղկացուցիչ մաս¹: Ուսումնասիրությունը կատարվել է ՌԵՆԴ կորպորացիայի ԱՄՆ օդային ռազմութի ծրագրի (*Project Air Force*) շրջանակներում և պատվիրվել է ԱՄՆ օդային ռազմութի գլխավոր հրամանատարության Օպերացիոն պլանավորման, քաղաքականության և ռազմավարության դիրեկտորատի տնօրենի կողմից [1, pp iii-iv]:

Ստորև, առանց մեկնաբանությունների, ներկայացնում ենք [1] հիմնական դրույթները և եզրակացությունները: Թարգմանության ժամանակ խստագույնս հետևել ենք բնագրին: Բառերը, որոնք բացակայում են անգլերեն բնագրում, բայց որոնց առկայությունը համարժեք է դարձնում հայերեն թարգմանությունը, բերվում են քառակուսի փակագծերում: Մեր դիտարկումները կատարում ենք միայն տողատակում, իսկ որոշակի վերլուծություն և մեկնաբանություններ կատարվում են հոդվածի վերջին բաժնում:

ԱՄՆ - Թուրքիա հարաբերությունները

Համաձայն [1]-ի, վերջին տարիներին ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունները որոշակիորեն սառեցին և, անգամ, վտանգվեցին: Որոշ մեկնաբանների կարծիքով, սա պայմանավորված էր Սառը պատերազմի ավարտից հետո ԱՄՆ-ի համար Թուրքիայի ռազմավարական նշանակության դերի կորստով: Պրն Լարաբիի կարծիքով, դա այդպես չէ: Հակառակը: Թուրքիան գտնվում է Բալկանների, Միջին Արևելքի, Կովկաս/Կենտրոնական Ասիայի և Պարսկական ծոցի տարածաշրջանների խաչմերուկում: Տարածաշրջաններ, որոնց ռազմավարական

¹ "Troubled Partnerships: The Growing Challenge of Managing U.S. Security Relationships and Implications for the United States Air Force". Մեծ հավանականությամբ կարելի է պնդել, որ այս ուսումնասիրությունը ոգով և բովանդակությամբ ԱՄՆ միջազգային ռազմական համագործակցության և ռազմավարության կերտման գործում ՌԵՆԴ-ի վաղեմի փառքը կազմած *R-244* ուսումնասիրության ժառանգն ու տրամաբանական շարունակությունն է: Դա է վկայում այն փաստը, որ Ինջիրիլը (և այլ) ռազմական հենակայանների հետ կապված հարցերը կարմիր թելով անցնում են աշխատության գրեթե բոլոր էջերով:

նշանակությունը [ԱՄՆ-ի համար] Սառը պատերազմի ավարտից հետո միայն աճեց: Եվ այս բոլոր տարածաշրջաններում ԱՄՆ-ի համար իր քաղաքական նպատակներին հասնելու գործում, գրում է պրն Լարաբին, Թուրքիայի համագործակցությունը կրիտիկական է համարվում: Դե, իսկ ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունների որոշակի սառեցման, վերջին տարիներին Թուրքիայում հակամերիկյան տրամադրությունների շոշափելի աճի գործում վճռորոշ դերակատարում ունեին հետևյալ երեք հանգամանքները:

Նախ, 2003թ. [ԱՄՆ] ներխուժումը Իրաք և այս երկրի հյուսիսում քրդական անջատողական պետության հիմնման հեռանկարը լրջորեն ջղաձգում են Թուրքիայի իշխանություններին, որոնք այստեղ վտանգ են տեսնում իրենց երկրի տարածքային ամբողջականության տեսանկյունից: Այս վախն էլ ավելի է խորանում Քրդական աշխատավորական կուսակցության (ՔԱԿ) կողմից ապստամբության վերսկսմամբ (*resumption of an insurgency*), որը Հյուսիսային Իրաքում գտնվող ապաստարաններից ահաբեկչական գրոհներով հատում է իրաքա-թուրքական սահմանը: Այս ահաբեկչական գրոհները Թուրքիայի անվտանգության թիվ մեկ խնդիրն են:

Այնուհետև, Անկարայի այս մտավախությունները համալրվում (եթե ոչ ամրապնդվում) են Իրանի և Սիրիայի նկատմամբ սեփական մոտեցումների համեմատ ԱՄՆ քաղաքական մոտեցումների տարբերությամբ: Իրոք, ԱՄՆ-ը ձգտում է մեկուսացնել Իրանը և Սիրիան, մինչդեռ Անկարան հետևողականորեն իրականացնում է այս երկրների հետ մերձեցման քաղաքականություն: Քաղաքական այս մոտեցումների տարբերությունը տեսանկյունի էր նույնիսկ մինչև Թուրքիայում Արդարություն և զարգացում կուսակցության իշխանության գալը (2002թ.), որը դարձավ էլ ավելի ընդգծված դրանից հետո:

Վերջապես, Իրանի միջուկային ծրագրի իրականացմամբ մտահոգված լինելով հանդերձ՝ Թուրքիան, այնուամենայնիվ, խստորեն դեմ է Իրանին ռազմական հարված հասցնելուն: [Թուրքիայի տեսանկյունից] դա լրջորեն կվտանգի Միջին Արևելքի կայունությունը: Պրն Լարաբին մանրամասնում է այս հարցը՝ պնդելով, որ «ԱՄՆ-ի կողմից Իրանին ռազմական հարված հասցնելը ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններում ճգնաժամ կառաջացնի և կարող է ստիպել Էրդոհանի կառավարությանը դժվարացնել կամ կասեցնել Թուրքիայում ԱՄՆ ռազմական կառույցների, մասնավորապես Ինջիրլիքի օդային ռազմակայանի օգտագործումը» [1, pp. xii, տե՛ս նաև pp. 36-37]¹:

¹ Իսրայելի կողմից նման հարվածի հավանականության գնահատումը և դրա հետևանքների վերլուծությունը [1]-ում բացակայում են, թեև կասկածից վեր է, որ այդպիսի վերլուծություններ արվել են վերը նշված լայնածավալ ուսումնասիրության շրջանակներում: Արժե նշել նաև, որ Իսրայելի քաղաքականության դիտարկումը Թուրքիայի և Կովկասի առնչությամբ [1]-ում ընդհանրապես բացակայում է: Կարծում ենք, սա լուրջ բացթողում է պրն Լարաբիի 2003թ. ավելի վաղ ուսումնասիրության համեմատ [2]: Այս վերջինից մենք տեղեկացել էինք, որ նոր դարակզբին «Իսրայելն Էականորեն ընդլայնեց իր դերակատարումը Եվրասիայում և հատկապես Ադրբեջանում: ...Իսրայելը վճռականորեն սատարում է Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմում ...ընդհուպ մինչև սպառազինության մատակարարում և հետախուզական աշակցություն» [2, pp. 119-121]: Ի՛նչ է կատարվում այս հարցում հիմա՝ [1]-ից պարզ չէ:

Ի մի բերելով այս հանգամանքները ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմական համագործակցության տեսանկյունից՝ պրն Լարաբին նշում է, որ այն ևս վերջին տարիներին անկում է ապրել: Այսպես, ԱՄՆ Կոնգրեսը, ելնելով Թուրքիայում մարդու իրավունքների և Կիպրոսի խնդիրներից, կասեցրել է Թուրքիա սպառազինություն վաճառքի մի շարք ծրագրեր: Ընդհանրապես, այս համագործակցությունը ճահճացել է, և *Միհոկ* տիպի 17 ուղղաթիռների վաճառքից հետո (2006թ. աշուն) այս ուղղությամբ ոչինչ չի արձանագրվել¹: Թուրքիան սկսում է լրջորեն կասկածել ԱՄՆ հուսալի ռազմական գործընկեր լինելու հարցում և ընդլայնում է ռազմական համագործակցությունն այն երկրների հետ, որոնք սպառազինության մատակարարման գործում ավելի «մեղմ» քաղաքականություն են վարում: Դրանք առաջին հերթին Բուրայելն ու Ռուսաստանն են [1, pp. xii, տե՛ս նաև pp. 77-78]:

Որո՞նք են Թուրքիա-ԱՄՆ [ռազմավարական] համագործակցության վերակենդանացման համար [1]-ում արվող առաջարկները: Դրանք ընդհանուր առմամբ 18-ն են և ձևակերպված են 7 տարբեր հարթություններում հարցի դիտարկման արդյունքում: Այդ հարթություններն են. 1. Թուրքիան և Հյուսիսային Իրաքը, Քրդական հարցը [1, Ch. 3], 2. Թուրքիան և Միջին Արևելքը [1, Ch. 4], 3. Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը [1, Ch. 5], 4. Թուրքիան և ԵՄ-ը [1, Ch. 6], 5. Թուրքիան և Կիպրոսն ու Հունաստանը [1, Ch. 6], 6. Թուրքիայի հետ ԱՄՆ ռազմական համագործակցությունը [1, Ch. 7], 7. Ժողովրդավարացումը ու Թուրքիայի ներքին ռեֆորմները [1, Ch. 8]: Ստորև ներկայացնենք դրանցից վեցը: Մեզ համար առավել հետաքրքրական «Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը» հարթությունում արվող դիտարկումներն ավելի հանգամանալի կներկայացվեն հոդվածի հաջորդ բաժնում:

Թուրքիան և Հյուսիսային Իրաքը, Քրդական հարց

Այստեղ Թուրքիա-ԱՄՆ համագործակցության վերակենդանացմանն ուղղված առաջարկները հինգն են: Նախ, ԱՄՆ-ը պետք է ուժեղացնի քաղաքական և հետախուզական օժանդակումը Թուրքիային՝ ընդդեմ ՔԱԿ ահաբեկչության: Պրն Լարաբիի գնահատմամբ, այս հարցն այն «լակմուսյան թեստն» է, որի արդյունքներով Թուրքիան կգնահատի ԱՄՆ իրական դիրքորոշումը ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմավարական հարաբերությունների դաշտում:

Երկրորդ, ԱՄՆ-ը պետք է հավելյալ ճնշում գործադրի [Իրաքի հյուսիսում գործող] Քրդստանի տարածքային կառավարության վրա (ՔՏԿ, *KRG*)՝ վերջինիս մղելով ՔԱԿ-ի դեմ, նրան զրկելով քաղաքական և լոգիստիկ օժան-

¹ Պրն Լարաբին նկատի ունի ԱՄՆ-ից Թուրքիա սպառազինությունների միայն *կոմերցիոն* բնույթի մատակարարումները: Միջպետական պայմանագրերով նախատեսված \$15 մլրդ ընդհանուր արժողությամբ մատակարարումները բավական տպավորիչ են:

դակումից: Պրն Լարաբիի գնահատմամբ, սա թույլ կտա որոշ առումով մեղմել հակաամերիկյան տրամադրությունների աճը Թուրքիայում:

Երրորդ, ՔԱԿ վտանգը [Թուրքիայի համար] չի կարող չեզոքացվել բացառապես ռազմական ուժով: Ուստի, այն պետք է լրացվի Քրդական բողոքի (*Kurdish grievances*) արմատներին հասցեագրված սոցիալական և քաղաքական բարեփոխումներով: Ըստ [1]-ի, այստեղ դրական տեղաշարժ է հանդիսանում Էրդողանի կառավարության կողմից 2009թ. ամռանը մեկնարկված «Քրդական հարցում բաց լինելու» նախաձեռնությունը (*“Kurdish Opening”*):

Չորրորդ, ԱՄՆ-ը պետք է հորդորի և էապես աջակցի Թուրքիայի ջանքերին Հյուսիսային Իրաքի ՔՏԿ լիդերների հետ անմիջական երկխոսություն սկսելու ուղղությամբ: Այս ուղղությամբ որշակի քայլեր արդեն իսկ իրականացվել են 2008թ. վերջին: Սակայն գործընթացը մնում է փխրուն և պահանջում է ԱՄՆ ուժեղ օժանդակումը: «Երկարաժամկետ հեռանկարում Թուրքիայի հարավային սահմաններում կայունությունն անհնար է առանց Թուրքիայի կառավարության և ՔՏԿ-ի միջև [որոշակի] համաձայնության (*accommodation*): Սա չի նշանակում, որ Թուրքիան պետք է ճանաչի Քրդական ինքնուրույն պետությունը, բայց և այնպես տարածաշրջանային կայունության բուն գոյության համար Թուրքիան պետք է մշակի [իր] *modus vivendi*-ն ՔՏԿ-ի հետ: Իսկ սա անհնար է առանց ՔՏԿ լիդերների հետ անմիջական երկխոսության», - գրում է պրն Լարաբին:

Եվ վերջապես, հինգերորդ, Իրաքից գորքերը դուրս բերելու հետ մեկտեղ ԱՄՆ-ը պետք է ուժեղացնի ջանքերը Բաղդադի կենտրոնական կառավարության և ՔՏԿ-ի միջև լարվածությունը ցրելու ուղղությամբ: Այս լարվածությունը լրջագույն վտանգ է Իրաքի՝ որպես միացյալ պետություն, գոյության համար և էապես խճողում է Թուրքիայի անվտանգության խնդիրները: Եվ այստեղ վճռորոշ է ժամանակի գործոնը: Իրոք, մի կողմից ԱՄՆ ռազմումի ներկայությունը Հյուսիսային Իրաքում այս երկրի իրավիճակի վրա ԱՄՆ քիչ թե շատ ներազդման լծակներ է ապահովում: Սակայն, մյուս կողմից, ԱՄՆ ռազմումի ներկայությունն այստեղ չպետք է հակասի [Իրաքում] Մալիքի կառավարության հետ ստորագրված «Ռազմումի կարգավիճակի մասին համաձայնագրի» դրույթներին¹:

¹ Այլ խոսքերով՝ այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ նախագահ Բ.Օբաման ի լուր աշխարհի հրապարակեց Իրաքից ԱՄՆ ռազմումի դուրսբերման ժամանակացույցը, այս հարցում «հաշվիչը միացված է»: Ի դեպ, ժամանակի գործոնի հենց այսպիսի ճնշումից խուսափելու անհրաժեշտությամբ էր պայմանավորված ԱՄՆ նախկին նախագահ Բուշ-կրտսերի վարչակազմի համառ դիմադրությունը՝ Իրաքից ամերիկյան զինումի դուրսբերման ժամանակացույցի որևէ հրապարակման հարցում: «Դրա ժամանակը կգա, երբ գործը կարվի». սա էր մտտեցումը (տե՛ս նաև ստորև):

Թուրքիան և Միջին Արևելքը

Միջին Արևելքի տարածաշրջանային գործընթացների հարթությունում [1]-ում ձևակերպված առաջարկները երեքն են: Նախ, ԱՄՆ քաղաքականություն կերտողները պետք է դադարեցնեն Թուրքիան Միջին Արևելքի երկրների համար իբրև մոդել ներկայացնել: Սա Թուրքիայի ազդեցիկ քեմալիստական շրջանակներում տեսադրություն է առաջացնում, քանի որ նրանք կարծում են, թե այսպիսով թուլացվում է Թուրքիայի արևմտամետությունը, և իրենց երկիրն ավելի է մոտեցվում Միջին Արևելքին: Մյուս կողմից, ի հակադրություն [ԱՄՆ] այսպիսի քարոզչության, Թուրքիայում կարող է ուժգնանալ քաղաքական իսլամը, իսկ երկրի աշխարհիկ [արժեհամակարգի] սկզբունքները կենթարկվեն էրոզիայի: Վերջին մտավախությունը հասկապես ուժեղ է Թուրքիայի ռազմական շրջանակներում:

Երկրորդ, ԱՄՆ-ը պետք է շարունակի պատրաստակամ լինել Իրանի և Միջին Արևելքի հետ երկխոսություն բացելու մեջ՝ Իրաքի կայունացման հարցում այս երկրների ներառման դիվանագիտական ջանքերի ուղղությամբ:

Եվ երրորդ, ԱՄՆ-ը պետք է մեծացնի ջանքերը Թեհրանին միջուկային զենք ունենալու փորձերից հրաժարվել տալու համար:

Թուրքիան և ԵՄ-ը

Եվրամիության հետ կապված գործընթացների հարթությունում [1]-ում ձևակերպված առաջարկները երկուսն են: Առաջին. ԱՄՆ-ը պետք է շարունակի ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության օժանդակումը: Այս գործընթացի հաջող ավարտը ցույց կտա, որ Արևմուտքը մահմեդականների համար բնածին թշնամական չէ: Մինչդեռ, հակառակ դեպքում, Թուրքիայում կուժեղանան հակաարևմտյան դիրքորոշում ունեցող ուժերը, ինչը շահեկան չէ ոչ Արևմուտքի, ոչ էլ Թուրքիայի համար:

Երկրորդ. հաշվի առնելով ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության խնդրի նկատմամբ զգայունությունը ԵՄ անդամ մի շարք երկրներում¹, այս հարցում ԱՄՆ օժանդակումը Թուրքիային պետք է լինի վարագույրների հետևում իրականացվող ոչ հրապարակային լուր դիվանագիտության տեսքով: Այս հարցում ԱՄՆ-ը պետք է խուսափի բացահայտ ճնշումներից և «ձեռքերի ոլորումից»:

Թուրքիան և Կիպրոսն ու Հունաստանը

Հունաստանի և Կիպրոսի հարցում առաջարկները նույնպես երկուսն են: Առաջին. ԱՄՆ-ը պետք է ինտենսիվացնի ջանքերն Էգեյան ծովում Հունաստանի և Թուրքիայի տարաձայնությունների հաղթահարման ուղղությամբ: Այն ժամա-

¹ Պրն Լարաբին առաջին հերթին նկատի ունի Ֆրանսիան, Գերմանիան և Ավստրիան [տե՛ս 1, Ch. 9, p. 112]:

նակ, երբ ՆԱՏՕ-ն լրջագույն մարտահրավերների է դիմակայում Աֆղանստանում և հետխորհրդային տարածքում [Մ.Մ.], վերջին բանը, որը պետք է ԱՄՆ-ին, նոր հակամարտությունն է էզեյանում, գրում է պրն Լարաբին: Երկրորդ. ԱՄՆ-ը պետք է օժանդակի և խրախուսի Կիպրոսի երկու համայնքների միջև ՄԱԿ հովանու ներքո ընթացող միջհամայնքային երկխոսությունը: Այս հարցում առաջխաղացումը կնպաստի ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության խնդրին:

Թուրքիայի հետ ԱՄՆ ռազմական համագործակցությունը

Այս առնչությամբ [1]-ում ձևակերպված է երկու առաջարկ: Նախ, ԱՄՆ նախագահ Օբամայի այցի հետքերով¹ ԱՄՆ-ը պետք է անմիջապես նախաձեռնի Թուրքիայի հետ լայն ռազմավարական երկխոսություն՝ Թուրքիայում ռազմական հենակայանների, հատկապես Ինջիրլիք հենակայանի ապագա օգտագործման ուղղությամբ: Այս կապակցությամբ պրն Լարաբին նշում է, որ հաշվի առնելով Թուրքիայի աճող հետաքրքրությունը Միջին Արևելքի նկատմամբ, ամենայն հավանականությամբ Թուրքիան չափազանց զգայուն կլինի Ինջիրլիք (և այլ) հենակայանները միջինարևելյան ճգնաժամերի ժամանակ օգտագործելու հարցում: Այսպիսով, Միջին Արևելքում ծագած ճգնաժամերի ժամանակ ԱՄՆ-ը չի կարող ավտոմատ կերպով եզրակացնել, որ կկարողանա օգտագործել Ինջիրլիք (և այլ) հենակայանները Թուրքիայում, եթե միայն դա Թուրքիայի ազգային շահերից բխող չհամարվի:

Երկրորդ. բալիստիկ հրթիռներից պաշտպանությունը կարող է կարևոր հարց դառնալ ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմական համագործակցության ապագայի համար: Իրանի՝ միջուկային զենք ձեռք բերելու հեռանկարի ֆոնին ԱՄՆ-ը պետք է ուսումնասիրի [Թուրքիայում] հակաբալիստիկ պաշտպանության [համակարգի տեղակայման] հնարավորությունները՝ երկկողմ և ՆԱՏՕ առումներով: Պրն Լարաբին կարծիքով, սա թույլ կտա ապահովագրել Թուրքիային Միջին Արևելքից արձակվող բալիստիկ հրթիռների աճող վտանգից²:

¹ (in the wake of ...). Պրն Լարաբին նկատի ունի 2009թ. ապրիլի սկզբին նախագահ Օբամայի այցը Թուրքիա:
² Ցավոք, *ԼԵՆԴ* կորպորացիայի մեր տարածաշրջանի համար այս, թերևս, սենսացիոն առաջարկն ըստ արժանվույն չլուսաբանվեց ոչ հայրենական, ոչ այլ հրապարակումներում (եթե չհաշվենք *Finacial Times*-ի ս.թ. փետրվարի 19-ի սեղմ հաղորդագրությունը: Հիշեցնենք, որ [1]-ի շնորհանդեսը կայացավ ս.թ. փետրվարի 3-ին): ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմական համագործակցության խնդիրները մանրամասնող [1]-ի 7-րդ գլխում այս կապակցությամբ ոչ մի բան չի ասվում: Ընդհանրապես, այս առաջարկը կարծես թե դուրս է մտնում քննվող հաշվետվության համատեքստից: Տպավորություն է ստեղծվում, թե այն արված է վերջին պահին՝ Պենտագոնից կամ Մպիտակ տնից եկած ազդակներին ի պատասխան:

Ժողովրդավարացումը և Թուրքիայի ներքին ռեֆորմները

Այս հարթությունում [1]-ում ձևակերպված առաջարկները հետևյալներն են.

1. ԱՄՆ-ը պետք է խրախուսի Թուրքիայում ժողովրդավարացման և ներքին բարեփոխումների գործընթացները,
2. ԱՄՆ-ը պետք զերծ մնա Թուրքիայում աճող կրոնական գիտակցությանը գերարձագանքելուց:

2. Թուրքիան և մենք՝ ըստ ՌԵՆԴ-ի

Որոշակի պատկերացում կազմելով վերը նշված յոթ հարթություններից վեցում ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմավարական համագործակցության վերակենդանացմանն ուղղված [1]-ում արվող առաջարկների մասին՝ անդրադառնանք «Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը» հարթությունում արվող առաջարկներին, որոնք հատկապես հետաքրքրական են մեզ համար: Դրանք ընդամենը երկուսն են և բավական լակոնիկ: Մենք դրանք կներկայացնենք սույն բաժնի վերջում, իսկ այստեղ ավելի հանգամանալի կդիտարկենք այն վերլուծությունները, որոնք և պրն Լարաբիին հանգեցնում են այդ երկու առաջարկներին:

Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը

«Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը» հարթությունում արվող վերլուծությունները կենտրոնացված են [1] աշխատության 5-րդ գլխում, որը հաշվետվության բուն տեքստում, բավական հատկանշականորեն, վերնագրված է արդեն «Ռուսաստանը և Եվրասիան»: Դիտարկումն իրականացված է հինգ ուղղություններով.

1. ռուսական գործոն,
2. թուրք-հայկական մերձեցում,
3. Հայկական գենոցիդի [մասին] որոշում,
4. ընդլայնված տարածաշրջանային [հարաբերությունների] չափողականություն (*dimension*),
5. էներգետիկ [հարաբերությունների] չափողականություն¹:

Ռուսական գործոնի վերաբերյալ նշվում է հետևյալը [1, Ch.5, pp. 48-51]: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո թուրքական էյֆորիան Կենտրոնական Ասիայում

¹[1]-ի 5-րդ գլխում Հայաստանի և ողջ Հայության հետ կապված Թուրքիայի խնդիրներին նվիրված ընդհանուր էջերի թիվը (5 էջ) հավասար է էներգետիկ խնդիրների քննարկմանը նվիրված էջերի թվին, գերազանցում է ռուսական գործոնին մեկ էջով (4 էջ) և Էականորեն ավելի է տարածաշրջանային խնդիրներին նվիրված էջերից (1 էջ): Այսպիսով, ֆորմալ տեսանկյունից «Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը» հարաբերությունների ընդհանուր «չափողականության» 40%-ը պայմանավորված է Հայաստանի և Հայության հետ Թուրքիայի խնդիրներով:

վճռական դերակատարում հաստատելու ուղղությամբ էապես նվազեց ՌԴ-ում Վ.Պուտինի և Դ.Մեդվեդևի նախագահության օրոք: Պարզվեց, որ ՌԴ ազդեցությունն այստեղ շատ ավելի ուժեղ է, քան դա պատկերացնում էին Թուրքիայում¹: Միննույն ժամանակ, վաղեմի և պատմական հակառակորդ Ռուսաստանի հետ² Թուրքիայի հարաբերությունները նկատելիորեն բարելավվեցին հենց Վ.Պուտինի նախագահության ժամանակ, մանավանդ 2004թ. «Բարեկամության խորացման և բազմակողմանի համագործակցության» երկկողմ հռչակագրի կնքումով: Ներկայումս ՌԴ-ն ապահովում է Թուրքիայի բնական գազի 65% և հում նավթի 40% մատակարարումը: Թուրքիան միջազգային շինարարական պայմանագրերի քառորդ մասն իրականացնում է ՌԴ-ում կամ ՌԴ պատվերով³:

Ավելին, Կովկասյան և Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջաններում Թուրքիայի մոտեցումները հետզհետե հարում են ավելի շատ ՌԴ, քան ԱՄՆ մոտեցումներին, օրինակ, ԱՄՆ նախագահ Բուշ-կրտսերի վարչակազմին այնքան բնորոշ ժողովրդավարացման քարոզչության գործում: Թուրքիան այստեղ տեսնում է գոյություն ունեցող ռեժիմների ապակայունացման և քառային իրավիճակի հաստատման վտանգ: Որոշ թուրքական ստրատեգներ սկսում են նայել Ռուսաստանին որպես ռազմավարական այլընտրանք Թուրքիայի համար: Ու թեև սա փոքրամասնության կարծիքն է, սակայն վերջին տարիներին այս «կարծես թե խենթ» տեսակետը նոր համախոհներ է ձեռք բերել⁴: Այնուամենայնիվ, գրում է պրն Լարաբին, Թուրքիայի լուրջ, ռազմավարական վերուղղորդումը Արևմուտքից դեպի Ռուսաստան քիչ հավանական է, քանի որ դրանց միջև առկա են հետևյալ չորս հակասությունները.

1. Ռուսաստանի նկատմամբ Թուրքիայի կասկածամտությունը դարավոր է, խոր արմատավորված Թուրքիայի պատմական հիշողությունում:
2. Թուրքիայի և Ռուսաստանի նպատակները և նկրտումները (*goals and ambitions*) բախվում են տարբեր վայրերում և հատկապես Կովկասում,

¹ Եվ այլուր: Հիշեցնենք, որ [1] աշխատությունը ներկայացվեց Ղրղզստանում հերթական հեղաշրջումից և ԱՄՆ օդային ռազմուժի «Մանաս» հենակայանի այլևս մշուշոտ հեռանկարի բացումից բավական առաջ: Հանգամանք, որը վկայում է [1] աշխատության այս պնդման համարժեքությունը:

² «Վերջին դարերում Թուրքիան և Ռուսաստանը միմյանց նկատմամբ վարել են 13 պատերազմ, որոնց մեծամասնությունում Թուրքիան պարտվել է: ...Ստալինի ազդեցիվ քաղաքականությունը Թուրքիայի հանդեպ 1952թ. վերջինիս մղեց դեպի ՆԱՏՕ» [1, p. 48]: Հատկանշական է պրն Լարաբիի կողմից Օսմանյան և Ռուսական կայսրությունների խոսուն նույնականացումը համապատասխանաբար Թուրքիայի Հանրապետության և ԽՍՀՄ/ՌԴ-ի հետ:

³ «Էներգակիրների կամ էլեկտրական էներգիայի մատակարարման դիմաց՝ շինարարական պայմանագրեր ներկրող երկրում» բանաձևը հատկանշական է արդի Թուրքիայի էներգետիկ քաղաքականության համար: Ավելին, հաճախ այն օգտագործվում է որպես յուրօրինակ պատժամիջոց: Այսպես, Բուլղարիայից էլեկտրական էներգիայի ներկրումները Թուրքիա կասեցվեցին այն բանից հետո, երբ թուրքական որոշ շինարարական ընկերություններ դուրս մնացին Բուլղարիայում շինարարական աշխատանքների իրականացման համար հայտարարված մրցույթներից:

⁴ Այստեղ մեջբերվում է Բուրաք Բեկդիլի հետևյալ հոդվածը. *Burak Bekdil, "An Incursion Which Is Not—and Russophiles in Ankara," Turkish DailyNews (Istanbul), June 8, 2007.*

ուր Թուրքիան ունի խոր և երկարաժամկետ ռազմավարական շահեր (*deep and long-standing strategic interests*):

3. Ռուսաստանը և Թուրքիան էներգետիկ ասպարեզում մրցակիցներ են Կասպիական և Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջաններում: Ռուսաստանը ձգտում է վերահսկել էներգակիրների հոսքն այս տարածաշրջաններում և դեմ է, օրինակ, Տրանսկասպյան և «Նաբուկո» ծրագրերին:
4. Դեպի Ռուսաստան ռազմավարական ուղղորդումը և Արևմուտքից հրաժարվելը Թուրքիայի համար կնշանակի քեմալիզմի ժառանգության դավաճանում և կգայրացնի այս երկրի ռազմական վերնախավին: Պրն Լարաբիի կարծիքով, սա ամենակարևոր հակասությունն է:

Եզրափակելով այս բաժինը՝ պրն Լարաբին գրում է, որ Վրաստան Ռուսաստանի ներխուժումից հետո¹ Թուրքիա-Ռուսաստան հարաբերությունները մեծապես կայայանավորվեն Արևմուտքի և հատկապես ԱՄՆ-ի հետ Ռուսաստանի կապերի հետագա զարգացումով: Նա մեջբերում է Յան Լեսերի² այն դիտարկումը, համաձայն որի՝ Թուրքիան այլևս գրկված է իր արևմտյան և եվրասիական, հատկապես կովկասյան շահերի մեջ ընտրություն չկատարելու շռայլությունից: Շռայլություն, որը Թուրքիան կարող էր իրեն թույլ տալ Սառը պատերազմի տարիներին: Այս առումով պրն Լարաբին գտնում է, որ ԱՄՆ-Ռուսաստան մրցակցության սրման հետ մեկտեղ Թուրքիայի համար ռազմավարական մանրի դաշտն էապես կնեղանա, հատկապես Կովկասում, ուր Թուրքիան կգտնվի ընտրություն կատարելու անհրաժեշտության ճնշման տակ:

Թուրք-հայկական մերձեցման վերաբերյալ [1, Ch. 5, pp. 51-54] հատվածը սկսվում է հետևյալ ուշագրավ պարբերությամբ. «2008թ. ռուս-վրացական օգոստոսյան 5-օրյա պատերազմը Կովկասում տարածաշրջանային փոփոխությունների նոր փուլ սկսեց: Մի կողմից, երբեք Կովկասում նախկինում հաստատված քաղաքական հավասարակշռությունը և ուժեղացավ Կովկասում Ռուսաստանի՝ որպես *Ordnungsmacht* (տարածաշրջանային հեգեմոնի)³ դերակատարումը: Մյուս կողմից, այս իրողությունն Անկարային Կովկասում

¹ Այդպես է բնագրում (*In the aftermath of the Russian invasion of Georgia...*):

² *Ian O. Lesser, "After Georgia: Turkey's Looming Foreign Policy Dilemmas," On Turkey, German Marshall Fund of the United States, August 26, 2008a, p. 2:*

³ Գերմանական աշխարհաքաղաքական *Ordnungsmacht* եզրը այնքան էլ «տարածաշրջանային հեգեմոն» չի նշանակում, ինչպես այն անգլերեն ներկայացվում է [1, p. 51]-ում: Ավելի ճշգրիտ այն կարելի է թարգմանել որպես «օրինապահ կամ կարգը պահող ուժ»: «Ոստիկան» էթե կուզեք (հիշո՛ւմ էք «Ռուսաստանը՝ Եվրոպայի ոստիկան» XIX դարի եզրը): Եվ հետո, չափազանց ուշագրավ է այս հաշվետվությունում չգիտես որտեղից հայտնված գերմանական աշխարհաքաղաքական եզրը, այն էլ թուրք-հայկական մերձեցման վերաբերյալ հատվածում: Մթիվեն Լարաբիի նման վերլուծաբանի մոտ նման բաներ պատահական չեն լինում: Եվ որ ավելի կարևոր է, մեր տարածաշրջանում ևս այսպիսի բաները պատահաբար չեն լինում (տե՛ս ստորև):

ակտիվությունն դրսևորելու նոր հնարավորություն ընձեռեց՝ տարածաշրջանում կայունության ամրապնդման և ռուսական ներխուժումով առաջացած քաղաքական ապակայունացման մեղմման համար»¹: Այս առումով, շարունակում է [1] հեղինակը, «[Թուրքիայի] ակտիվության ամենակարևոր դրսևորումը Անկարայի փորձն էր՝ լավացնել հարաբերությունները Երևանի հետ», որոնք լարված էին մասնավորապես երկու խնդրով. ա) Հայաստանի՝ Թուրքիային գեներալի՝ հայերի 1915թ. զանգվածային մահացությունների համար մեղավոր պիտակավորելու կամպանիայով², բ) Ադրբեջանի Լեռնային Ղարաբաղ Հայաստանի ներխուժմամբ և գրավմամբ: Սրանից հետո, շարունակում է պրն Լարաբին, Անկարան փակեց սահմանները Հայաստանի հետ և կասեցրեց Երևանի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման [ի՛ր] ջանքերը: Մակայն 2008թ. օգոստոսին Վրաստան Ռուսաստանի ներխուժումը³ խթանեց Թուրքիային բարելավել հարաբերությունները Հայաստանի հետ: Այս ջանքերը նոր թափ ստացան 2008թ. սեպտեմբերին նախագահ Գյուլի Հայաստան կատարած պատմական այցով և ազդարարեցին երկկողմ հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված ինտենսիվ դիվանագիտության մեկնարկը: Առավել ևս, գրում է պրն Լարաբին, որ սա Հայաստան Թուրքիայի ղեկավարի երբևէ իրականացված առաջին այցն էր⁴: 2009թ. ապրիլի 22-ին,

¹ Խոսքն այստեղ, իհարկե, Թուրքիայի տիրահոշակ «Կովկասյան պլատֆորմի» մասին է: Քանի որ դժվար թե այսօր որևէ մեկը հիշի 2000թ. հունվարի թուրք-վրացական վաղամեռիկ «Հարավային Կովկասի կայունության պակտ»-ի մասին: Չնայած արժե, որ դրա մասին հիշեն հայրենական մեր որոշ վերլուծաբանները և գործիչները:

² Բնագրում օգտագործված է «Armenia's campaign to brand Turkey guilty of genocide for the mass deaths of Armenians in 1915» [1, p. 51] անձոնի տրամաբանությամբ և անզլերեն անձոնի շարահյուսությամբ արտահայտությունը: Անշուշտ, ստիպված, այլ ոչ թե պրն Լարաբինի մայրենիին կամ տարրական տրամաբանությամբ լավ չտիրապետելու հետևանքով (զանգվածային մահացությունն է՛ր: Օրինակ, ցոփ կյանք վարելու գերհոգնածության պատճառով): Թարգամանության ժամանակ փորձել ենք պահպանել այս անձոնիությունը: Պատկերացնում եմ, թե ինչ աղաղակ կբարձրանար ՌԵՄ-ի հեղինակավոր հրատարակումների էջերում 1941-45թթ. հրեաների ինչ-որ անհասկանալի զանգվածային մահացությունների մասին արտահայտության հայտնվելուց հետո: 2003թ. պրն Լարաբին արտահայտվում էր ավելի համարձակ՝ նշելով «1915-16թթ. Օսմանյան ուժերի կողմից հայերի կոտորածի (massacre) ժառանգությունը» [2, p. 106]:

³ Դժվար է թոթափել այն զգացումը, որ 2008թ. Չ. Օսիայի և այստեղ տեղակայված ՌԴ խաղաղապահների նկատմամբ Վրաստանի օգոստոսյան ագրեսիային Ռուսաստանի ռազմական պատասխանը խորապես ազդել է պրն Լարաբինի և շատ այլ վերլուծաբանների վրա ԱՄՆ-ում և այլուր: Իրոք, «2008թ. օգոստոսը» տարածաշրջանային զարգացումներում վճռական գործոնի ենթատեքստով [1]-ի 5-րդ գլխում հիշատակվում է առնվազն 9 անգամ: Համոզված ենք, որ ՌԴ կողմից Չ. Օսիայի և Աբխազիայի անկախության ճանաչումն ավելի է խորացրել այս տպավորությունը (էլ չենք ասում Ղրղզստանում և Ուկրաինայում ներկայիս զարգացումները, ՌԴ Սևծովյան նավատորմի հետ կապված վերջին որոշումները և այլն):

⁴ Ավելի համարժեք չէ՛ր լինի արդյոք ասել, որ «երկկողմ հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված այս գործընթացը նոր թափ ստացավ Հայաստանի նախագահ Սարգսյանի՝ Թուրքիայի նախագահ Գյուլին ուղղված պատմական հրավերով՝ այցելել Հայաստան և վերջինիս այդ հրավերն ընդունելով»: Առավել ևս, որ «սա Հայաստանի ղեկավարի՝ Թուրքիայի ղեկավարին երբևէ արված առաջին հրավերն էր»: Ընդհանրապես, հայ-թուրքական մերձեցման խնդրում նախաձեռնությունը գրեթե ամբողջությամբ Թուրքիային վերագրելու պրն Լարաբինի (և ոչ միայն) ջանքերն այնքան ակնառու են և միակողմանի, որ ստիպում են ենթադրել այս հարցում նրա (և այլ վերլուծաբանների) ունեցած որոշակի շփոթմունքի մասին:

շարունակում է նա, մեկ տարի վարագույրների հետևում տարվող դիվանագիտական բանակցությունների արդյունքում, հրապարակվեց Հայաստանի և Թուրքիայի միացյալ հայտարարությունն այն մասին, որ երկու երկրները համաձայնել են հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված «ճանապարհային քարտեզի» շրջանակների շուրջ: Ըստ պրն Լարաբիի, այս շրջանակները ներառում են.

1. երկու երկրներում դիվանագիտական ներկայացուցչությունների հիմնումը,
2. թուրք-հայկական սահմանի աստիճանական բացումը,
3. Հայաստանի կողմից Թուրքիայի միջազգային սահմանների ճանաչումը,
4. պատմական [հարցերով] հանձնաժողովի ստեղծումը, որը, ըստ պրն Լարաբիի, պետք է ուսումնասիրի 1915թ. վիճահարույց դեպքերը¹:

Եվ այստեղ պրն Լարաբիին շատ հատկանշական պարզաբանում է մտցնում տողատակի իր մեկնաբանությունում. «Այս հայտարարության ժամանակագրությունը Հայոց հիշատակի օրվանից (*Armenian Remembrance Day*) ընդամենը 2 օր առաջ, երբ ԱՄՆ նախագահներն ավանդաբար հանդես են գալիս հիշատակի իրենց ուղերձներով՝ Հայերի զանգվածային մահացության կապակցությամբ սպանված 1915թ.², ենթադրել է տալիս, որ միացյալ հայտարարությունն ի սկզբանե նախատեսված էր, որպեսզի կանխի «գենոցիդ» բառի օգտագործումը Օբամայի հայտարարությունում և կանխավ ցրի (*diffuse*) գենոցիդի խնդիրը 2009թ. ապրիլի 6-8-ը Օբամայի Թուրքիա կատարած այցի [օրակարգից]»³:

Այնուհետև, ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմավարական համագործակցության տեսանկյունից [1]-ում թվարկվում են այն կարևոր ձեռքբերումները, որոնք կարձանագրվեն թուրք-հայկական հարաբերությունների բարելավումից: Նախ դա թույլ կտա Հայաստանին թուլացնել տնտեսական և քաղաքական կախվածությունը Մոսկվայից: Երկրորդ՝ նոր լիցք կհաղորդվի ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության գործում: Երրորդ՝ Հայաստանին հնարավորություն կտա ինտեգրվել տարածաշրջանային էներգետիկ և տնտեսական սխեմաներին, «որոնցից այն ներկայումս արտաքսված է»: Եվ վերջապես, չորրորդ՝ թույլ կտա վերացնել ճնշումը ներկայումս [ԱՄՆ Կոնգրեսի] Ներկայացուցիչների պալատի առջև կանգնած, Հայոց գենոցիդի բանաձևի անցկացման [հարցում]:

¹ Ինչպես տեսնում ենք, պրն Լարաբիին մի փոքր տարվում է այս շրջանակների *հր* նկարագրումով: Դրանց տպագրված բնագրերում բացակայում են «սահմանների *աստիճանական* բացում» և «1915թ. վիճահարույց դեպքերը» արտահայտությունները: Եվ նույնիսկ այսպիսի տարվածության պարագայում, պրն Լարաբիին այստեղ, միանգամայն հիմնավոր կերպով, չի հիշատակում ոչ «Ադրբեջանի գրաված տարածքները», ոչ «Լեռնային Ղարաբաղի» խնդիրը, ոչ էլ նման մի բան:

² (... mass deaths of the Armenians killed in 1915): Նորից այս անձոռնի տրամաբանությունն ու շարահյուսությունը:

³ Նկատենք, որ պրն Լարաբիի տրամաբանությունը սայթաքում է ոչ միայն Հայոց եղեռնի հետ կապված ձևակերպումներում: Հասկանալի է, որ 2009թ. ապրիլի 22-ի հրապարակումը, գոնե մեր տիեզերքում, չի կարող «կանխավ ցրել» 2009թ. ապրիլի 6-8-ը պլանավորված ու իրականացված և ոչ մի բան, նույնիսկ այնքան կարևոր, որքան ԱՄՆ նախագահի Թուրքիա պաշտոնական այցի օրակարգային խնդիրը:

Այնուամենայնիվ, ընդգծում է պրն Լարաբին, Հայաստանի հետ հարաբերությունների նորմալացման խնդիրը [Թուրքիայում] հեռու է վճռված լինելուց: Այս հարցը լուրջ խոչընդոտներ առաջացրեց Ադրբեջանի հետ Թուրքիայի հարաբերություններում: Բաքուն, վախենալով, որ թուրք-հայկական դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումով կորցնում է այն լծակը, որն օգտագործում է Հայաստանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ [վարվող] բանակցությունների ընթացքում, թուրք-հայկական մերձեցման գործում Թուրքիային իր օժանդակումը պայմանավորեց այս բանակցություններում արձանագրվող առաջխաղացմամբ: Անսալով Ադրբեջանի այս մտավախություններին՝ Անկարան վստահեցրեց Բաքվին, որ թուրք-հայկական սահմանը չի բացվի այնքան ժամանակ, մինչև որ Երևանը չհեռացնի գորքերը Լեռնային Ղարաբաղից¹: [Այսուհետ] Անկարան տեսնում է Հայաստանի հետ իր սահմանների բացման գործընթացը շաղկապված և զուգահեռ Լեռնային Ղարաբաղի [հարցում] առաջընթացի հետ: Ամենայն հավանականությամբ, շարունակում է պրն Լարաբին, սա կբարդացնի թուրք-հայկական հարաբերությունների նորմալացումը²:

Ռուսաստանը նույնպես կարող է որոշակի արգելքներ դնել թուրք-հայկական հարաբերությունների լիարժեք նորմալացման հարցում, գրում է պրն Լարաբին: Իրոք, Երևանի կարիքը Մոսկվայի աջակցության նկատմամբ այս պարագայում կնվազի և Հայաստանի համար կբացի Արևմուտքի հետ կապերի ընդլայնման հեռանկարներ³: Այսպիսի զարգացումը Ռուսաստանի շահերից չի բխում, քանի որ թուրքացում է Երևանի վրա ներագդման լծակը և ավելի լայն՝ իր ազդեցությունը Կովկասում: Հետևաբար, ինչ-որ մի պահ Մոսկվան կարող է որոշել, որ այս մերձեցումը չափից ավելի է վտանգում իր շահերը Կովկասում և ճնշում կբանեցնի Երևանի վրա հետ կանգնել [գործընթացից] այսպիսով սառեցնելով կամ կասեցնելով թուրք-հայկական մերձեցումը⁴:

Այնուհետև, թվարկելով թե՛ Թուրքիայում, թե՛ Հայաստանում թուրք-հայկական մերձեցման ներքին լուրջ դժվարություններն ու խոչընդոտները, պրն Լարաբին վերջապես հասնում է 2009թ. օգոստոսի 31-ին՝ հայտնի գույգ արձա-

¹ Այստեղ պրն Լարաբին հղում է կատարում Էմրուլա Ուսլուի 2009թ. մայիսի 14-ի հոդվածին (*Emrullah Uslu*, “Erdogan Reassures Azerbaijan on Turkey’s Border Policy with Armenia,” *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6, No. 93, May 14, 2009): Այսպիսով, կամա թե ակամա, պրն Լարաբին հստակորեն ֆիքսում է «մեկ տարի վարագույրների հետևում տարվող դիվանագիտական բանակցությունների» արդյունք հանդիսացող «ճանապարհային քարտեզի» շրջանակներից Թուրքիայի հստակ շեղումը: Ահա թե ինչու էր, ակամայից դառնալով սատանայի փաստաբանը, մի փոքր վեր իր տեքստում պրն Լարաբին անհիմն կերպով ավելացնում «սահմանների ստիճանական բացում» արտահայտությունը:

² *Как в воду глядел*, ինչպես ասում են ռուսները:

³ Ցավոք, այստեղ պրն Լարաբին չի մանրամասնում Հայաստանի համար Արևմուտքի հետ համագործակցության այս նոր բացվող հեռանկարները: Եթե խոսքը Հայաստանի ՀԱԴԿ լիարժեք անդամակցությանն է վերաբերում, ապա, ամենայն հարգանքով հանդերձ, կառաջարկեինք պրն Լարաբինին վերհիշել այս կապակցությամբ ՌԵՆԴ-ի մի այլ՝ չափազանց հետաքրքիր ուսումնասիրության արդյունքները (տե ս [3], նաև [4]): Եվ հետո, ինչպես ասում են հայերը, վրացիներն այս հարցում «դորթ ու բեշ արեցի ն, որ մենք անենք»:

⁴ *All is right, what is right*, ինչպես ասում են անգլիացիները (և աջակողմյան քաղաքական ուժերի ջատագովներն ԱՄՆ-ում): Ափսոս, սակայն, որ պրն Լարաբին այստեղ չի հիշատակում 2010թ. հունվարի 12-ի ՀՀ Սահմանադրական դատարանի հայտնի վճիռը: Ժամանակագրական առումով նա դա կարող էր անել, բովանդակային առումով՝ պարտավոր էր:

նագրությունների հրապարակմանը [1, p. 54]: Նա նշում է, որ դրանցից առաջինում «կողմերը խոստանում են դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել արձանագրությունների վավերացման ժամկետի առաջին ամսվա առաջին օրը և բացել սահմանը՝ *արձանագրությունների վավերացման ժամկետից երկու ամսվա ընթացքում*»¹:

Հայկական գենոցիդի [մասին] որոշման խնդրին նվիրված [1, p. 55]-ի ընդամենը երեք պարբերությունում նշվում է հետևյալը: Թուրք-հայկական մերձեցման գործընթացը հավելյալ բարդանում է ԱՄՆ Կոնգրեսում Հայոց ցեղասպանության (*genocide*) հարցով, որը կանոնավոր կերպով բարձրացվում է ԱՄՆ-ում հայկական գաղութի (դիասպորայի) կողմից: Այս գործընթացը խստորեն դատապարտվում է Թուրքիայի կողմից և ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունների համար տարածայնությունների լուրջ աղբյուր է հանդիսանում: 2007թ. աշնանը Բուշի վարչակազմը հազիվ, վերջին բուպեին կարողացավ կանխել Անկարայի հետ լուրջ ճգնաժամի [ծագումը]՝ խոչընդոտելով Հայոց ցեղասպանության *H.R. 106* Որոշման քվեարկումը ԱՄՆ Ներկայացուցիչների պալատում: Այն նորից ներկայացվեց 2009թ.: [Ընդ որում,] 2008թ. նախագահական ընտրությունների կամպանիայի ժամանակ Օբաման (ինչպես և Հիլարի Քլինթոնը) սատարել էին այս որոշումը, շարունակում է պրն Լարաբին: Սակայն [արդեն] նախագահ Օբաման գերադասությունը տվեց Թուրքիայի հետ կապերի սերտացմանը՝ խնամքով խուսափելով «գենոցիդի» հիշատակումից 2009թ. ապրիլի 24-ի իր ուղերձում՝ Հայոց հիշատակի օրվա առթիվ: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ կարճաժամկետ հեռանկարում նա չի սատարի [ԱՄՆ Կոնգրեսում] այս որոշման ընդունումը:

Եզրափակելով այս հատվածը՝ պրն Լարաբին նշում է, որ այս՝ *H.R. 106* որոշման ընդունումը լուրջ հարված կհասցնի Օբամայի վարչակազմի՝ ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններն ավելի կայուն հիմքերի վրա խարսխելու ջանքերին, կստիպի Թուրքիային հակադարձ քայլեր ձեռնարկել, ներառյալ՝ իր տարածքում հենակայաններից ԱՄՆ օգտագործման հնարավորությունների սահմանափակումը²: Բացի այդ, *H.R. 106* որոշման ընդունումը կարող է

¹ Ընդգծումը մերն է - Ա.Մ.: Արձանագրությունների այս մասով հստակ մեջբերումից հետո, որից պարզ է դառնում, որ սահմանի բացումն ամենևին էլ շահակալից չէր «Լարաբայան խնդրի» այս կամ այն ասպեկտների հետ, պրն Լարաբին, իհարկե, պետք է որ վերաշարադրեր վերն արված իր դիտարկումները: Բայց, ինչ արած, բոլորս մարդ ենք և իդեալական չենք:

² Պրն Լարաբին գնահատումներով, ներկայումս ռազմաժողով, սպառազինության և այլ նյութերի 70% շարժը Իրաք և Իրաքից իրականացվում է Բնօրինից հենակայանից [1, p. 113]: Ստիպված ենք փաստել, որ 2009 և 2010թթ. ապրիլի 24-ին ԱՄՆ նախագահի շուրթերից «գենոցիդ» բառը չարտաբերելը և ԱՄՆ Կոնգրեսում Հայոց ցեղասպանության որոշման ընդունման հերթական (հավանական) ձախողումը պարադոքսալ կերպով կանխորոշված էր դեռ 2008թ. նոյեմբերին, երբ նախագահական ընտրություններում իշխանության եկավ ԱՄՆ դեմոկրատական կուսակցությունը: Պարզվում է, որ այս կուսակցության նախընտրական քարոզարշավի *սեզ* հետաքրքրող ամենակարևոր դրույթը ոչ թե Հայ դատի այս կամ այն ասպեկտին Բ.Օբամայի և Հ.Քլինթոնի սատարման խոստումներն էին, ինչպես դա թվում էր ոմանց, մասնավորապես՝ ԱՄՆ հայ համայնքում, այլ Իրաքից ԱՄՆ զորքերի դուրսբերման ժամանակացույցի հրապարակման խոստումը և *Ռեպլիկոյիթիկ*-ի վերադարձը:

Էապես խոչընդոտել ներկայումս ընթացող թուրք-հայկական մերձեցման գործընթացին և ական հանդիսանալ վերջերս Թուրքիայում Հայկական հարցի նկատմամբ ձևավորվող ավելի բաց մոտեցումների համար¹:

Ընդլայնված տարածաշրջանային [հարաբերությունների] *չափողականություն* (*The broader regional dimension*) հասկանում [1, p. 56] պրն Լարաբին խոսքն սկսում է հետևյալ պնդումով. «Թուրքիայի կողմից Հայաստանի հետ հարաբերությունների լավացման շարժառիթը (*drive*) հանդիսանում է Կովկասում խաղաղություն ու կայունություն հաստատելու Թուրքիայի ավելի լայն ջանքի (*effort*) բաղկացուցիչ մաս: Այս ջանքի գլխավոր մասը Էրդոհանի կառավարության Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմի նախաձեռնությունն է², որը հայտարարվել է Վրաստան Ռուսաստանի ներխուժումից հետո»:

Այս պլատֆորմը, սակայն, շարունակում է պրն Լարաբին, հապճեպ իրար միացված նախաձեռնությունների կույտի տպավորություն է թողնում, «որի մանրամասները չէին համակարգվել [Թուրքիայի] արևմտյան դաշնակիցների հետ»: Այն ունի մի քանի թերություն, որոնք քիչ հավանական են դարձնում դրա անմիջական հաջողությունը: Նախ, ռուսական ռազմական ներխուժման ենթարկված Վրաստանը դժվար թե համագործակցի մի պլատֆորմում, որը կուժեղացնի ՌԴ տնտեսական և քաղաքական ներգրավվածությունը տարածաշրջանում: Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև չլուծված տարածքային հակամարտությունն այս ծրագիրը կյանքի կոչելու երկրորդ հիմնական արգելքն է, գտնում է պրն Լարաբին³: 3-րդ հիմնական արգելքը, ըստ պրն Լարաբիի, Ռուսաստանի կողմից Վրաստանի անջատողական շրջանների՝ Հ. Օսիայի և Աբխազիայի ճանաչումն է: Ռուսաստանի այս գործողությունն անջատողականության նախադեպ է ստեղծում, որը տարածաշրջանի քիչ թվով երկրներ (*countries*) հակված կլինեն օրինականացնել: Սա հատկապես ճիշտ է Թուրքիայի պարագայում, քանի որ [այս նա-

¹ Այստեղ պրն Լարաբին մեջբերում է Շաբան Քարդաշի հոդվածը (*Turkey Confronts a Disputed Period in Its History*. Şaban Kardaş *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 5, No. 240, December 17, 2008. Ուշադրություն դարձրեք ժամանակագրությանը), համաձայն որի Թուրքիան բացել է Օսմանյան ժամանակների իր արխիվները թուրք և միջազգային ուսումնասիրողների առջև, իսկ 2009-ից կսկսի դասավանդել Հայոց պատմությունն ու լեզուն թուրքական համալսարաններում:

² Տարօրինակ է, որ պրն Լարաբիի (և ոչ միայն նրա) ուշադրությունից վրիպում է այն հանգամանքը, որ Հայոց ցեղասպանության համառ չճանաչման պարագայում, Թուրքիայի՝ *illet* մոտ խաղաղություն և կայունություն հաստատելու այսպիսի յուրօրինակ նախաձեռնությունը նման կլինի 3-րդ Ռայխում ռայխսֆյուրեր Հ.Հիմլերի կողմից հրեաներին արված «խաղաղության և կայունության հաստատման» կոչին: Իրոք որ, ո՞վ անմահ Եզովպոս, «աղվեսին հավաքում կարգ ու կանոն հաստատող կարգեցին»: Սակայն, ինչ-որ այսպիսի մի բան պրն Լարաբին, հավանաբար, զգում էր, քանի որ հետագա տողերում քարը քարին չի թողնում Թուրքիայի այս նախաձեռնությունից՝ թեև այլ հիմնավորումներից ելնելով:

³ Ցավով է, որ պրն Լարաբին չի ցանկանում տեսնել այս դրույթի շատ ավելի համարժեք և տրամաբանական շարադրումը, այն է՝ Ադրբեջանի՝ աղերսները հասցեագրած Թուրքիային և դրանց արձագանքումը Թուրքիայի կողմից լուրջ արգելք են հանդիսանում իր իսկ՝ Թուրքիայի կողմից առաջարկվող ծրագրի իրականացման համար:

խաղեպը] կարող է ոգևորել Քրդական անջատողականությանը թուրքիայում¹: Եվ վերջապես, գրում է պրն Լարաբին, թուրքիայի այս նախաձեռնությունը չի ներառում ԱՄՆ-ը, ԵՄ-ը կամ Իրանը, որոնք բոլորը Կովկասում գործող կարևոր *ակտորներ* են: Տպավորություն է ստեղծվում, որ դրանք տեղյակ չէին նախաձեռնությանը մինչև վերջինիս հրապարակումը և ընդունեցին այն, համենայնդեպս, առանց խանդավառության: Այսպիսով, եզրակացնում է հեղինակը, այս նախաձեռնությունը դժվար թե անմիջապես որևէ հաջողություն ունենա: Սակայն, հավելում է պրն Լարաբին, թուրք պաշտոնյաները դիտարկում են այն որպես Հայաստանին ներգրավելու (*ingaging*) լրացուցիչ տարբերակ և հուսով են, որ այն՝ երկարաժամկետ հեռանկարում, կօգնի տարածաշրջանային ավելի մեծ համագործակցություն խրախուսելու գործում:

Էներգետիկ [հարաբերությունների] *չափողականություն* հատվածը [1, pp. 57-61] ավանդաբար սկսելով «Վրաստան Ռուսաստանի ներխուժման» մասին հիշատակումով՝ հեղինակը խոսքը հիմնականում տանում է «Նաբուկո» և այլ հարակից ծրագրի շուրջ²:

* * *

Ի մի բերելով այս բոլոր դիտարկումները՝ պրն Լարաբին ձևակերպում է «Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը» հարթությունում ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմավարական համագործակցության վերակենդանացմանն ուղղված *ՌԵՆԴ*-ի առաջարկները:

1. ԱՄՆ-ը պետք է օժանդակի Թուրքիայի և Հայաստանի միջև հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված ճիգերին, մասնավորապես՝ թուրք-հայկական սահմանի բացման ուղղությամբ:
2. Օբամայի վարչակազմը պետք է սերտորեն աշխատի Կոնգրեսի հետ, որպեսզի կանխի Հայկական գենցիդի բանաձևի ընդունումը³:

¹ Այն հանգամանքը, որ Թուրքիան խորապես տպավորված է Ռուսաստանի կողմից Հ. Օսիայի և Աբխազիայի անկախության ճանաչումով (և ոչ միայն դրանով), չի վրիպել նաև մեր աչքից: Սակայն, այստեղ չափազանց հետաքրքիր կլինեն ծանոթանալ այն թվաբանությանը, որը հանգեցնում է պրն Լարաբիին մեր տարածաշրջանում այս նախադեպով հետաքրքրված թվով «քիչ երկրներ» գնահատականին: Թվաբանական այս հաշվարկները, ինչպես նաև մեր տարածաշրջանի երկրների (*countries*) մասին պրն Լարաբիի սահմանումներն ու պատկերացումները (օրինակ, ինչո՞վ, ինչպե՞ս և ինչո՞ւ են մեր տարածաշրջանի երկրները՝ *countries*, տարբերվում պետություններից՝ *states*, մանավանդ գաղութատիրական, վերագրային համակարգերի փլուզման և ազգային մտածելակերպի զարթոնքի մեր ժամանակներում) *ՌԵՆԴ*-ի քննվող նյութում, ավաղ, բացակայում են: Հավանաբար, դրանք կարելի է գտնել *ՌԵՆԴ*-ի *Nation Building*-ին նվիրված հրատարակումների շարքում, բայց սա դուրս է մեր հոդվածի շրջանակներից:

² Բոլոր այս հարցերը հանգամանալի կերպով լուսաբանվել և լուսաբանվում են «21-րդ դար» հանդեսի էջերում և «Նորավանք» ԳԿՀ կայքէջում: Ուստի, մենք չենք ծանրանա դրանց վրա:

³ Ինչպես տեսնում ենք, դրանք բացառապես վերաբերում են Հայաստանին և Հայությանը: Այսինքն՝ «Թուրքիան և Եվրասիան ու Կովկասը» հարաբերությունների ընդհանուր «չափողականության» մեջ Հայաստանի և Հայության հետ Թուրքիայի խնդիրները կազմում են ոչ թե 40%, ինչպես դա կարելի էր եզրակացնել դիտարկումների ծավալից (տե՛ս վերը), այլ 100%, ինչը հետևում է այդ դիտարկումների արդյունքում ձևակերպված առաջարկներից:

3. Թուրքիայի ապագայի սցենարները՝ ըստ ՌԵՆԴ-ի

ՌԵՆԴ-ի աշխատության մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար մեզ մնում է միայն դիտարկել Թուրքիայի ապագա զարգացումներին նվիրված այն սցենարները (այլընտրանքային ապագաները), որոնք բերվում են [1]-ի 9-րդ գլխում: Դրանք չորսն են. ա. արևմտամետ Թուրքիա, բ. իսլամացող Թուրքիա, գ. ազգայնացող Թուրքիա, դ. ռազմական հեղաշրջում: Միանգամից նշենք, որ [1]-ում միջնաժամկետ հեռանկարում ամենահավանականն է համարվում ապագայի «Ազգայնացող Թուրքիան» սցենարը, ուստի և սկսենք դրանից: Ինչպես և վերը, դիտարկումն իրականացնում ենք խստիվ հետևելով բնագրին: Մեր դիտարկումները բերում ենք տողատակում:

Ազգայնացող Թուրքիա. ապագա զարգացումների սցենար

Հիասթափված և ջղաձգված ԵՄ անդամակցության հարցում Եվրոպայի կողմից առաջադրվող նորանոր պահանջներով՝ Թուրքիան հրաժարվում է ԵՄ [լիարժեք] անդամակցության հարցապնդումից, թեև պահպանում է Եվրոպայի հետ իր տնտեսական ու առևտրային սերտ կապերը՝ բավարարվելով «արտոնված համագործակցության» այս կամ այն մոդելով. օրինակ, ինչպես որ դա առաջարկում են [Ֆրանսիայի նախագահ] պրն Մարկոզին կամ Գերմանիայի քրիստոնեա-դեմոկրատները: Թուրքիան շարունակում է պահպանել նաև ԱՄՆ-ի հետ իր կարևոր ռազմական կապերը, թեև վարում է շատ ավելի ինքնուրույն քաղաքականություն, հատկապես Միջին Արևելքի և Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ: Ամրապնդվում են Ռուսաստանի հետ տնտեսական կապերը, ընդլայնվում է այս երկրների միջև ռազմական համագործակցությունը: Իրաքի քրդերի նկատմամբ Թուրքիան կոշտացնում է դիրքորոշումը և հակված է ՔԱԿ-ի դեմ միակողմանի ռազմական գործողություններ իրականացնելուն:

Նման պարագայում Թուրքիան ԱՄՆ-ի համար դառնում է ավելի դժվար գործընկեր, իսկ այս երկրում գտնվող ռազմական հենակայանների օգտագործումը ԱՄՆ-ի կողմից դառնում է ավելի սահմանափակ: Քաղաքական և ռազմական առումներով ԱՄՆ-ը այլևս չի կարողանա հույս դնել Թուրքիայի օժանդակման վրա Ինջիրլիքի և այլ հենակայանների օգտագործման հարցում հատկապես Միջին Արևելքի հետ կապված խնդիրներում:

Ապագայի այսպիսի զարգացումն ամենահավանականն է միջնաժամկետ հեռանկարում: Որ գործերը զարգանում են այս սցենարով, կարելի կլինի դատել հետևյալ բնութագրիչներից: Ամրապնդվում է ազգայնական քաղաքական կուսակցությունների օժանդակումը հանրության կողմից, մամուլում ուժեղանում է հակաարևմտյան հռետորականությունը, խափանվում են [Թուրքիայի] քրեական օրենսգրքից 301 հոդվածի¹ վերացման փորձերը,

¹ Այս հոդվածը նախատեսում է քրեական պատասխանատվություն այսպես կոչված «Թուրքականության դեմ» գործունեության համար:

ուժգնանում է փոքրամասնությունների, հատկապես քրդերի նկատմամբ բացահայտ թշնամական վերաբերմունքը, վերածնվում է Կիպրոսի նկատմամբ ազգայնական հռետորականությունը, թուլանում է Հունաստանի հետ մերձեցման գործընթացը, ուժեղանում է հակակրանքը ԵՄ-ի հանդեպ, թուլանում են կապերը ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի հետ:

Իսլամացող Թուրքիա. ապագա զարգացումների սցենար

Ապագայի այս սցենարում Թուրքիան թեև չի բռնի Իրանի ուղին և շարիաթը չի դարձնի կառավարման հիմք, սակայն կընդգծի իր իսլամական ինքնությունը: Կապերն Արևմուտքի հետ կթուլանան, հակառակը՝ կուժեղանան կապերը մահմեդական աշխարհի հետ: Սա հնարավոր է, եթե՝ ա. Էրդողանի մեղմ իսլամիստական առաջնորդումը փոխարինվի ավելի ռադիկալ մահմեդականով, բ. ԵՄ-ը կշարունակի խոչընդոտել Թուրքիային անդամակցության հարցում, գ. ԱՄՆ-ը կձախողվի ՔԱԿ-ի դեմ Թուրքիային կրիտիկական կարևոր օժանդակություն ցուցաբերելու գործում:

ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունների համար ապագայի այս սցենարն ունի ամենալուրջ բացասական հետևանքները: Էականորեն կնվազի կամ նույնիսկ զրոյի կհավասարվի Թուրքիայում տեղակայված հենակայաններից ԱՄՆ օգտվելու հնարավորությունը: Ինչիրիք հենակայանի կորուստը լրջագույն ազդեցություն կունենա Իրաքում ԱՄՆ [ռազմական] առաքելություններ իրականացնելու կարողության վրա: Ռազմական հենակայանների հարցում ԱՄՆ-ը կկանգնի տարածաշրջանում այլընտրանք որոնելու հարցին դեմ-հանդիման: Շատ հարցերում, և հատկապես արաբա-խորայելական հակամարտությունում, Թուրքիան կգրադեցնի բացահայտ արաբամետ դիրքորոշում: Իսրայելի հետ անվտանգության և հետախուզության գծով Թուրքիայի համագործակցությունն էապես կնվազի կամ նույնիսկ ընդհանրապես կդադարի: Փոխարենը, կուժեղանա Սիրիայի և Իրանի հետ անվտանգության գծով համագործակցությունը: Թուրքիան դուրս կգա ՆԱՏՕ-ից և կհրաժարվի ԵՄ անդամակցության հարցապնդումներից:

Պրն Լարաբիի կարծիքով, թեև այս սցենարի առանձին դրվագներ ներկայումս արդեն իսկ մարմնավորվում են, սակայն դրա ամբողջական իրականացման հավանականությունը փոքր է, մանավանդ եթե ԱՄՆ-ը բավարար զգայունություն և ընդարձակ օժանդակություն ցուցաբերի Թուրքիայի առջև կանգնած կարևորագույն խնդիրների հետ կապված: Այստեղ հատկապես կարևոր են ՔԱԿ-ի հետ կապված խնդիրները:

Որ գործերը զարգանում են այս սցենարով, կարելի կլինի դատել հետևյալ բնութագրիչներից: Կրթական և իրավական ոլորտներում թուլանում է աշխարհիկ վերահսկումը, թուլանում է նաև Թուրքիայի ռազմական շրջանակնե-

րի ազդեցությունը քաղաքականության վրա: Էրդողանի գլխավորած Արդարություն և զարգացում կուսակցությունը (ԱԶԿ) կորցնում է գերիշխող դիրքը, հասարակությունում աճում է ներքին բնեռացումն աշխարհիկ և մահմեդական հատվածների միջև, սահմանափակվում են ոգելից խմիչքների վաճառքն ու օգտագործումը: Ուժեղանում են Թուրքիայի կապերն Իրանի և այլ ռադիկալ մահմեդական ռեժիմների հետ, ուժգնանում է Պաղեստինի պահանջատիրությանը Թուրքիայի օժանդակումը, ակտիվանում են կապերը «Հիզբալլահի» և «Համասի» հետ: Թուրքիան վճռում է դուրս գալ ՆԱՏՕ-ից:

Արևմտամետ Թուրքիա. ապագա զարգացումների սցենար

Ապագայի այս սցենարում Թուրքիան կդառնա ԵՄ անդամ կամ այդ հարցում էականորեն առաջ կգնա: ԵՄ-ը կիրաժարվի կենտրոնացած ուժեղ ֆեդերալ միավոր դառնալու իր նպատակից և ազգ-պետությունների ավելի արձակ կոնֆեդերացիա կներկայացնի, ինչը կոյուրիինացնի Թուրքիայի անդամակցության գործընթացը և քաղաքական տեսանկյունից կհեշտացնի Թուրքիայի ԵՄ անդամ լինելու իրողության ըմբռնումը ԵՄ այլ անդամների կողմից¹: Էականորեն կբարելավվի Թուրքիայում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, կուժեղանա ռազմական շրջանակների վրա քաղաքացիական վերահսկողությունը, կփոքրանա ԵՄ երկրների համեմատ Թուրքիայի տնտեսական զարգացածության մակարդակի տարբերությունը:

Այս ապագայում կխարսխվի Թուրքիայի եվրաստլանտյան կողմնորոշումը: Միննույն ժամանակ, Թուրքիան Արևմուտքի համար կդառնա մահմեդական աշխարհին կապող կարևոր կամուրջ: Ընդ որում, երկարաժամկետ հեռանկարում Թուրքիան անվտանգության հարցերով կկողմնորոշվի ավելի շատ դեպի Բրյուսել, քան Վաշինգտոն: Թուրքիայի քաղաքականությունը կդառնա ավելի եվրոպակենտրոն, պակաս տրամադրված կլինի ԱՄՆ-ի կողմից իրականացվող այն գործընթացներում, որոնք կարող են հակադրվել ԵՄ նպատակներին:

Որ գործերը զարգանում են այս սցենարով, կարելի կլինի դատել հետևյալ բնութագրիչներից: Ամրապնդվում է ներքին բարեփոխումների իրականացման ընթացքը, մանավանդ [Թուրքիայի] քրեական օրենսգրքից 301 հոդվածի վերացման գործում, լավանում է վերաբերմունքը փոքրամասնություն-

¹ Փաստենք, որ ըստ ՌԵՆԴ-ի, ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության հարցի հաջող ավարտը ենթադրում է ԵՄ որոշակի կառուցվածք, այն է՝ արձակ կոնֆեդերացիա, հիմնված «փոփոխական աշխարհագրություն» կամ «համակենտրոն շրջանների» գաղափարների վրա, և պահանջում է ԵՄ-ում ընթացող գործընթացների «վարագույրների հետևում իրականացվող» որոշակի ուղղորդում [1, pp. 111-112]: Բնականաբար, այս մոտեցումը հակասում է «ուժեղ Եվրոպայի» տեսլականի ջատագովների մոտեցմանը, կարծում ենք՝ Ֆրանսիայում և հատկապես Գերմանիայում:

ների, հատկապես քրդերի հանդեպ, ուժեղանում է ռազմական շրջանակների վրա քաղաքացիական վերահսկողությունը, տեսանելի հաջողություններ են արձանագրվում Կիպրոսի հարցում:

Ռազմական հեղաշրջում. ապագա զարգացումների սցենար

Ապագայի այս սցենարում Թուրքիայում ուժգնացող քաղաքական և սոցիալական լարումը ստիպում է այս երկրի ռազմական շրջանակներին միջամտել գործընթացներին: Այսպիսի [ներքին] հակամարտությունը կարող է ծագել այն բանից հետո, երբ ռազմական շրջանակները համարեն, որ ԱԶԿ-ն խախտել է որոշ կարևոր «կարմիր գծեր»: Առկա է այսպիսի միջամտության երկու հնարավոր ենթասցենար. «փափուկ հեղաշրջում», երբ ռազմական շրջանակները կմոբիլիզացնեն սոցիալական ճնշումը ԱԶԿ-ի հանդեպ՝ ստիպելով հրաժարական ներկայացնել ԱԶԿ-ի կողմից գլխավորվող կառավարությանը, և ուղղակի «ռազմական հեղաշրջում»: Այս վերջինն ավելի քիչ հավանական է, քանի որ ռազմական շրջանակները հիմա ավելի սթափ են նախորդ հեղաշրջումների [փորձառությունից] ելնելով: Բացի այս, [Թուրքիայի] նշված շրջանակներն ուղղակի ղեկավարման գործում առանձնապես հետաքրքրված չեն, և իրենց նպատակներին հասնելու համար ոչ հեռավոր անցյալում գերադասում էին հենվել անուղղակի մեթոդների վրա¹:

Սակայն, 1997թ. օրինակով [այն ժամանակվա] վարչապետ Էրբաքանի հեռացման հետ կապված՝ «փափուկ հեղաշրջման» կրկնության հնարավորությունը ներկայումս՝ ԱԶԿ-ի հանդեպ, նույնպես սահմանափակ է: Իրոք, Էրբաքանի կուսակցությունը ԱԶԿ-ի համեմատ շատ ավելի նվազ հանրային օժանդակում ուներ: Ուստի, անհնարին է ակնկալել համանման հասարակական ճնշման մոբիլիզացիա այժմ՝ ԱԶԿ-ի հանդեպ: Ավելին, պրն Լարաբիի կարծիքով, ԱԶԿ տպավորիչ հաղթանակը 2007թ. հունիսի 7-ի ընտրություններում պարզապես ապտակ էր՝ հասցված [Թուրքիայի հասարակության կողմից] 2007թ. ապրիլի 27-ին «կեսգիշերային վերջնագիր» ներկայացրած ռազմական շրջանակներին²:

Բոլոր դեպքերում, Թուրքիայում ուղիղ ռազմական հեղաշրջումը ԱՄՆ-ի

¹ Ի հավաստումն պրն Լարաբիի այս դիտարկման՝ նշենք, որ «Էրզենեքոն»-ի հետ կապված վերջին զարգացումները կարծես էլ ավելի են թուլացնում Թուրքիայում կարճաժամկետ հեռանկարում ռազմական ուղիղ հեղաշրջման իրականացման հավանականությունը:

² Փակագծերում նկատենք, որ հայրենական մասնագիտական հրապարակումներում դժվար է, եթե չասենք՝ անհնարին, գտնել մի կողմից՝ 1997թ. Թուրքիայի վարչապետ Էրբաքանի հեռացման հետ կապված «փափուկ հեղաշրջման» և մյուս կողմից, մեկ տարի անց Հայաստանի Հանրապետության առաջին նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականի հետ կապված գործընթացների միջև գուցահեռների վերլուծություն՝ աշխարհաքաղաքական լայն համատեքստում: Սա ասում ենք՝ քաջ գիտակցելով այս երկու գործընթացների միջև առկա էական տարբերությունները, մինևույն ժամանակ կարծելով, որ դրանցում առկա ոչ պակաս կարևոր նմանությունների վերլուծությունը շատ օգտակար կլիներ:

համար շատ դժվարություններ կառաջացնի, բացասաբար կազդի ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության գործում՝ ԵՄ հարաբերություններում առաջացնելով իսկական ճգնաժամ: Եվ այստեղ պրն Լարաբին շատ ուշագրավ կերպով շարունակում է. «[այս դեպքում] ԱՄՆ Կոնգրեսը Թուրքիա սպառազինությունների մատակարարման հարցում կարող է պատժամիջոցներ կիրառել կամ կասեցնել դրանք: Իսկ Հայոց ցեղասպանության (*Genocide*) որոշման ընդունումը [ԱՄՆ Կոնգրեսի կողմից] կդառնա ավելի հավանական»¹:

Եզրափակելով այս սցենարի քննարկումը՝ պրն Լարաբին գտնում է, որ նույնիսկ ուղիղ հեղաշրջման պարագայում բոլորովին էլ երաշխավորված չէ, որ այս շրջանակները կշարունակեն իրենց արևմտամետ քաղաքական գիծը: Ավելի հավանական է, որ դրանք կորդեգրեն ավելի ազգայնական մոտեցումներ, Քրդական հարցում կզբաղեցնեն ավելի կոշտ դիրքորոշում՝ ի դերն հանելով այս հարցում ԱԶԿ ձեռքբերումները, ավելի հարձակողական կլինեն ՔՏԿ հանդեպ ու կոշտ՝ Կիպրոսի հարցում²:

4. Մենք և Թուրքիան. լրջանալու պահը

Ինչևէ. ապրիլը ծանր ամիս է հայերի համար: Այն հեշտ ամիս չէ նաև Թուրքիայում, նույնիսկ ԱՄՆ-ում այն որոշակի խնդիրներ է առաջացնում այս երկրի նախագահների աշխատակազմերի և Պետդեպարտամենտի աշխատակիցների շրջանում³:

Եվ ընդհանրապես, մեր ժամանակները դյուրին չեն (եթե երբևէ եղել են այդպիսին): Իրոք, աշխարհը, գլոբալ մասշտաբի բազմաթիվ խնդիրների բեռի տակ կքաճ, դառնում է ավելի խրթին ու անկայուն: Ապագա զարգացումները մշուշոտ են, լի վտանգներով: Գոյանում են աշխարհաքաղաքական նոր ուժա-

¹ Այսպիսով, ըստ *ՌԵՆԴ*-ի, ԱՄՆ Կոնգրեսի կողմից Հայոց ցեղասպանության որոշման ընդունման բարձր հավանականությունն ընկալվում է որպես Թուրքիայում ռազմական ուղիղ հեղաշրջման վտանգի դեմ ուղղված ԱՄՆ պատժամիջոցների բաղկացուցիչ մաս միայն: Ահա *Ռեալիտիթի*-ն իր ողջ վանող մերկությամբ:

² Փաստենք, որ քննարկվող բոլոր 4 սցենարների թվարկված և որևէ բնութագրիչ չի առնչվում Թուրքիայում հայերի իրավունքների, Հայաստանի Հանրապետության հետ Թուրքիայի հարաբերությունների հաստատման ու մերձեցման գործընթացներին: Նույնը կարելի է ասել Թուրքիա-Սիրիա հարաբերությունների համար: Այսպիսի մոտեցումն ապշեցուցիչ է: Այն հիմնովին հակասում է հենց պրն Լարաբին [1]-ում արված այլ եզրակացություններին: Այս ճշացող հակասության պատճառը, կարծում ենք, այն է, որ «ապագայի մոդելավորումների» այս սցենարները կազմվել են մինչև 2008թ. օգոստոսը՝ ժամկետ, որն այդքան շատ է սիրում հիշել պրն Լարաբին:

³ «Եթե ուզում եք իմանալ, երկրի (իմա՝ Միացյալ Նահանգների - ԱՄՆ) բնակիչները եղե՞նք շատ տհաճ բան են համարում: Նրանք չեն սիրում առավոտյան լրագրերում դրա կամ դրա նման մի բանի մասին կարդալ: Մարդն իրեն լավ չի զգում, երբ առավոտյան սուրճն ընկալիս եղե՞նք մասին է կարդում: Այդպիսի լուրը կարող է մարդու ամբողջ օրը փչացնել: Երեք-չորս եղե՞նք, և մարդ կարող է այնքան զայրանալ, որ, մեկ էլ տեսար, ընտրություններին իր ձայնը տա այլ թեկնածուի», - հեռավոր 1965թ. դառը հեզնանքով գրում էր XX դարի հանճարեղ ֆանտաստներից մեկը՝ Ռոբերտ Շեքլին իր «*Մի քիչ չխսե՛նք*» սրանչելի պատմվածքում (տե՛ս [5], մեջբերում ենք ուղղված՝ ըստ բնագրի): Արժե, որ այն մտցվի աշխարհաքաղաքականություն, գաղութատիրական համակարգի պատմություն (և լեզվաբանություն) դասավանդող մեր ձեռնարկներում:

յին կենտրոններ, սրվում են ազգային միջպետական հարաբերությունները և տարածաշրջանային հակասությունները, սաստկանում է մրցակցությունը բնական ռեսուրսների համար: Դեղին մամուլի էջերը, կինո- և հեռուստատեղի-րանները, անգամ հեղինակավոր, ակադեմիական հրապարակումները ողողված են մարդկությանը սպասող տարատեսակ *Արմազեդոնների* գունազարդ պատկերումներով, ապագայի հոռետեսական սցենարների մանրակրկիտ ու սիրատոչոր նկարագրումով: Տարբեր մայրցամաքներում ականավոր մտավորականներ իրենց անունը թնդացրին «Աշխարհն առանց Արևմուտքի» կամ «Աշխարհն առանց ԱՄՆ-ի» կամ «Աշխարհն՝ անդունդի եզրին» թեմաների մասին իրենց գրքերով, հոդվածներով և ֆիլմերով: Նրանք նույնիսկ որոշակի կարողություն կուտակեցին այս ամենի հաշվին, էլ չենք խոսում նորօրյա մարգարեների մասին, որոնք չեն զլանում գրեթե ամեն օր ու աշխարհի տարբեր լեզուներով ավետել նոր աշխարհակարգի գալուստը:

Ի՞նչ է նշանակում այս ամենը, ի՞նչ է նշանակում մեզ համար՝ պրակտիկ հարթությունում:

Պրագմատիկ տեսանկյունից այս ամենի հիմքում ընկած է երկբևեռ («Մոցաշխարհ-Արևմուտք») և միաբևեռ («ԱՄՆ հեգեմոնիա») աշխարհակարգերի ավարտի իրողությունը: Սակայն, կարծում ենք, որ այստեղ ավելի կարևոր է այն, որ 2008թ. նոյեմբերից հետո ԱՄՆ քաղաքական ու հասարակական մտքի հսկա ճոճանակը *մեսիականությունից* թեքվում է դեպի մեկուսացում (*իզոլյացիոնիզմ*)՝ աշխարհի քաղաքական պատմության մեջ ազդարարելով նոր փուլի սկիզբը: Զուր չէ, որ միջազգային հարաբերությունների գործում որոշ բազմափորձ վետերաններ այս առումով նախանշում են XIX կամ նույնիսկ XVIII դարերի Եվրոպայում տիրող իրավիճակի վերադարձը: Բոլոր դեպքերում, ընկնելով ներկայիս վերլուծական մամուլին այդքան բնորոշ պաթոսի գիրկը՝ կարելի է պնդել, որ «նոր աշխարհակարգի գալստյան» բոլոր այս խոսակցությունների հետևում ընկած է միայն մեկ իրողություն. *մեսիական Ամերիկան լքում է աշխարհը*: Լքում է աշխարհի շատ տարածաշրջաններ, այդ թվում և Կովկասը, լքում է, միգրացե և մեր ողջ տարածաշրջանը՝ իր սիրելի գավակ «Մեծ Միջին Արևելքը»: Լքում է՝ տեղը թողնելով ավելի պրագմատիկ ԱՄՆ-ին (ոմանք կասեին՝ իր պատմական առաքելությունում ձախողված ԱՄՆ-ին): Կարճ ասած՝ ԱՄՆ-ին, որն այլևս որդեգրելու է աշխարհաքաղաքական տարբեր շահերի հավասարակշռման այսպես կոչված իրատեսական, *ռեալիստական*¹ ու պրագմատիկ հաշվարկի քաղաքականությունը՝ *Ռեալփոլիթիկը*:

¹Նկատենք, որ երբևէ իրականությունը չի դառնում այնքան դյուրաթեք ու խեղաթյուրումների հակված, որքան «իրատեսական քաղաքականության» հաստատման ժամանակներում: Քանզի այդ ժամանակ է, որ վճռորոշ է դառնում, թե հատկապես ով, ինչպես և ինչ շահերից է համարելու, թե ինչպիսին է իրականությունը, ինչն է իրականը և, հետևաբար, իրատեսականը: Բնչպես ասում էին Մարտնչող թագավորությունների Չինաստանում, «երկրում քառսը հաստատվում է այն ժամանակ, երբ ի հայտ են գալիս *կարգ ու կանոնի մարտիկները*: Երկրում անարդարությունը հաստատվում է այն ժամանակ, երբ հայտնվում են *արդարության զինվորները*»:

Հասկանալի է, որ ԱՄՆ այս «գաղափարական նահանջը» տեղի չի ունենա մեկ օրում կամ մեկ տարում, այն կարող է լինել տևական, “*smart force*”-ի¹ այս կամ այն կիրառման հետ կապված բազմաթիվ ելևէջներով: Մեզ համար այս ելևէջների արտահայտման վառ օրինակը հանդիսացավ մի կողմից հայթուրքական մերձեցման հարցում ԱՄՆ քաղաքական օժանդակումը Հայաստանին, մյուս կողմից՝ ԱՄՆ նախագահի շուրթերից «գ-բառի»² արտաբերումից «խնամքով խուսափումը»՝ ճիշտ ինչպես խորհուրդ էր տրվում *ՌԵՆԴ*-ի վերը քննվող աշխատությունում: Հասկանալի է նաև, որ այս ռազմավարական նահանջն ինչ-որ ժամանակ իր տեղը կարող է զիջել և հակադարձ շարժման: Բայց դրա համար շատ բան պետք է փոխվի աշխարհում, առաջին հերթին դրա համար էական տեղաշարժ է պետք հենց ԱՄՆ հասարակությունում: Իսկ մինչ այդ, կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հեռանկարում ԱՄՆ այս գաղափարական, բարոյական, եթե կուզեք՝ նահանջն է, որ հանդիսանալու է մեր իրականության աշխարհաքաղաքական ամենահիմնական գործոնը: Պրակտիկ հարթությունում մեզ համար սա նշանակում է երկու բան:

* * *

Նախ, կարծում ենք, անհրաժեշտ է ընդունել և գիտակցել այն ցավազին հանգամանքը, որ ելևէջով մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններից՝ Հայաստանը և Հայությունը ողջ XX դարի ընթացքում (հատկապես դարասկզբին ու դարավերջին) և նոր դարի առաջին տասնամյակում ձախողվեցին Հայոց դատի և պահանջատիրության խնդիրը քաղաքական իրողություն դարձնելու հարցում, հատկապես այն ժամանակ, երբ ԱՄՆ-ում գերիշխում էր *մեսիականությունը*, և աշխարհի բեմահարթակում այս երկիրն, իրոք, պատմություն էր կերտում: Իր հերթին, ի թիվս այլ հանգամանքների, սա հետևանք է ԱՄՆ Հայության կառույցների՝ այս երկրի միայն մեկ կուսակցության՝ Դեմոկրատական կուսակցության կայուն և հաստատակամ սատարման, *անկախ այն բանից, թե որ փուլում է գտնվում ԱՄՆ հասարակական մտքի հսկա ճոճանակը, և որ կուսակցությունում են մարմնավորված մեսիականության գաղափարները*:

¹ «Խելացի ուժ» եզրը բազմիցս օգտագործվել է ԱՄՆ նախագահ Բ.Օբամայի և Պետդեպարտամենտի ղեկավար Հ.Բլինթոնի կողմից՝ ԱՄՆ ներկայիս արտաքին քաղաքականությունը բնութագրելու համար: Ի դեպ, հավելենք, որ “*smart force*”-ի գաղափարը վաղ թե ուշ պետք է ծնվեր որևէ “*think tank*”-ում (կներք այս բառախաղի համար):

² “*The G-word*”. *Genocide* (գենոցիդ, եղեռն) բառի *էվֆեմիզմ* է՝ օգտագործված այս տարի ապրիլին, Սպիտակ տան մամուլ խոսնակի կողմից: Այն միանգամից կրկնօրինակվեց ԱՄՆ և միջազգային մամուլի շատ էջերում: Գիտակցում են արդյոք այս էվֆեմիզմի հեղինակները, թե ինչ ահավոր, վիրավորական, ինչ անբարո հնարք և արարք է սա: Սփոփիչ է, սակայն, գիտակցել, որ ԱՄՆ երկու մեծագույն և խորապես հավատացյալ նախագահներն ընդունել են Հայոց ցեղասպանության իրողությունը և անվարան արտաբերել «գենոցիդ» բառը՝ բարերար (և դեմոկրատ) Վուդրո Վիլսոնը, խաչակիր (և հանրապետական) Ռոնալդ Ռեյգանը:

Մեր խորին համոզմամբ, Հայոց եղեռնի ճանաչումը, Հայոց պահանջատիրությունը, առաջին հերթին լինելով արդարության և բարոյականության պահանջ, առավելագույն հավանականություն ունեն (ունեն) դառնալ քաղաքական և աշխարհաքաղաքական իրողություն միայն այն ժամանակ, երբ *մեսիական* Միացյալ Նահանգները գիտակցում էր (է) իր պատմական ու վսեմ առաքելությունը ողջ աշխարհում ու աշխարհի առջև: Այդպես էր նախագահ Վ.Վիլսոնի ժամանակ¹, այդպես էր «Ատլանտյան խարտիայի» ժամանակ², այդպես էր նախագահ Ռ.Ռեյզանի ժամանակ³: Եվ այստեղ ԱՄՆ նախագահի կուսակցական պատկանելության խնդիրը երկրորդական է: Շատ ավելի կարևոր է հաղորդ լինել այս երկրի հիմնարար արժեհամակարգին և շարժիչ ուժերին: Գործել դրանց ներդաշնակ: Լինել *սինաֆագ* (նույն պարբերականությամբ տատանվող) այս ուժերի տևական պարբերական տատանումներին: Այլ ոչ թե գործել միապաղաղ հաստատունությամբ՝ դուրս ընկնելով պատմության ռիթմից: Գործել *հակաֆագ* և ձախողվել այն բարերար ռեզոնանսի առաջացման գործում, երբ, վերջապես, *մեր* արդարության պահանջը կհամընկնի *իրականության* արդարության պահանջին:

Իսկ մինչ այդ, այնքան ժամանակ և մինչև որ ռազմավարական ու վերլուծաբանական հանրությունների կարկառուն ներկայացուցիչները ԱՄՆ-ում, ՌԴ-ում և այլուր, արձագանքելով աշխարհում տիրող իրողություններին, նույնականացնում կամ շփոթում են կայսրությունները հանրապետությունների հետ, Հայաստանը և ողջ Հայությունը պարտավոր են լինել զգոն, աչալուրջ ու հավասարակշիռ: Մենք պարտավոր ենք վարել մեր տարածաշրջանում գործող *բոլոր* աշխարհաքաղաքական վեկտորները հավասարակշռող քաղաքականություն, լինել ուժեղ ու հավաք: Այլ ոչ թե ապավինել միայն ԱՄՆ-ին, ՆԱՏՕ-ին և ԵՄ-ին՝ Մ.Սահակաշվիլու Վրաստանի նման, ապավինել հիմնականում ԱՄՆ-ին, Թուրքիային և Իսրայելին՝ հայր և որդի Ալիևների Ադրբեջանի նման:

Մինչ այդ, այնքան ժամանակ և մինչև որ Անկարան չի ճանաչի Թուրքիայի կողմից կազմակերպված հայերի հայրենագրկող ցեղասպանության կազմակերպման ու իրականացման իրողությունը, Հայաստանի Հանրապետությունը և ողջ Հայությունը կարող են, ոչ, պարտավոր են ընկալել «Կովկասում Թուրքիայի խոր և երկարաժամկետ ռազմավարական շահերը (*deep and long-standing strategic interests*)» որպես «Հայկական հարցի» վերջնական լուծմանն ուղղված ռազմավարություն: Որպես մեր ազգային շահերի համար

¹ Այլ ոչ թե Բրեստ-Լիտովսկի ժամանակ:

² Այլ ոչ թե Յալթայի կոնֆերանսի ժամանակ:

³ Այլ ոչ թե նախագահ Քլինթոնի ժամանակ, երբ մշակվեց և գործի դրվեց Ալիև-Շևարդնաձե-Նաթանյահու «Կ.Սահա-Ադրբեջան-Վրաստան-Թուրքիա-Իսրայել» էներգետիկ և աշխարհաքաղաքական միացյալ տարածաշրջանի խելացնոր դոկտրինը, որով հիմք դրվեց Հայաստանի, Իրանի և ՌԴ տարածաշրջանային մեկուսացման ջանքերին: Մին ջանքերին՝ կարող ենք ասել այժմ (ավելի մանրամասն տե՛ս [4]):

ուղիղ, լուրջ և անմիջական սպառնալիք (*direct, serious and immediate threat*): Մասամբ կրկնելով պրն Լարաբիին՝ ասենք. Թուրքիայի նկատմամբ Հայաստանի և Հայության կասկածամտությունը դարավոր է և խորապես արմատավորված մեր պատմական հիշողությունում:

Վերջապես, մինչ այդ անհրաժեշտ է ամեն գնով խուսափել «Հայաստանի զարգացում՝ զիջելով Հայոց պահանջատիրությունը», թե «Հայաստանի զարգացում՝ առանց զիջման» անպտուղ, դիխոտոմիկ հարցադրումից: Իրականում այն կեղծ է, համարժեք չի արտացոլում իրականությունը և հարցը փակուղի է տանում¹: Փոխարենը, կարծում ենք, անհրաժեշտ է առաջնորդվել և տարածաշրջանային *ակտորներին* հորդորել ընթանալ հետևյալ տրամաբանությամբ: Հայոց ցեղասպանության ճանաչում՝ առաջին հերթին Թուրքիայի կողմից, որպես Կովկասի զարգացումը սանձող կապանքներից ձերբազատման, ողջ տարածաշրջանում իրական, երկարաժամկետ հեռանկարում՝ կայուն տնտեսական ու քաղաքական համագործակցության հաստատման լրջագույն գրավական: Այս խնդիրը ողջ Հայության խնդիրն է, եթե կուզեք՝ ողջ առաջադեմ մարդկության խնդիրը: Առանց այս խնդրի լուծման անհնարին է XXI դարի անխառն ընթացքը՝ ոչ ավելի, ոչ պակաս:

* * *

Պրակտիկ հարթությունում Կովկասից *մեսիական* ԱՄՆ նահանջով պայմանավորված գործոնը մեզ համար կարևոր է նաև հետևյալով: Արդի աշխարհաքաղաքականությունը, ինչպես և բնությունը, «վակուում չեն հանդուրժում»: Մեր տարածաշրջանում ու Կովկասում ԱՄՆ այս նահանջով պայմանավորված վակուումը պետք է լրացվի ինչ-որ ուժով կամ ուժերի համամասնությամբ:

Իսկ որ գործերը զարգանում էին հենց այս ուղղությամբ, քաջ գիտակցվում էր թե՛ ՌԴ-ում, թե՛ Գերմանիայում, թե՛ Թուրքիայում, թե՛ Իսրայելում և թե՛ Վրաստանում ԱՄՆ նախագահական ընտրությունների տարվա գրեթե սկզբից և հատկապես 2008թ. ամռանից: Թող տարօրինակ չթվա հատկապես այս երկրների թվարկումը: Մեր հողվածներից մեկում, տալով այսպես կոչված «Ֆարլեյի օրենքի» աշխարհաքաղաքական մեր սահմանումը, առիթ ունեցել էինք փաստել, որ «ԱՄՆ նախագահական ընտրությունների տարվա ամռանից սկսած

¹ Հիշո՞ւմ եք «Պատերա՞զմ, թե՞ խաղաղություն», ոչ թե կոմս Տոլստոյի (նա օգտագործում էր ավելի իմաստուն «և» շողկապն ու ավելորդ հարցեր չէր տալիս), այլ մեր ոչ այնքան վաղ անցյալի միանգամայն ժամանակավրեպ հարցադրումը: Կամ, Լ. Տեր-Պետրոսյանի և Վ.Մանուկյանի անպտուղ, հետևաբար և վտանգավոր բանավեճը՝ «ունիկալ ա՞զգ են արդյոք հայերը, թե՞ ոչ», որի բացասական հետևանքները, սպասելի կերպով, չուշացան: Մինչդեռ, իրականության սթափ ըմբռնումը՝ զերծ պահի անցողիկ լարվածությունից և հիմնված լրացման սկզբունքի վրա, միանգամից կհուշեր, որ մարդկային քաղաքակրթության (վերջին 5 հազար տարիների) ընթացքում խաղաղությունը կազմել է ընդամենը մոտ 300 տարի (6.0%), իսկ հայերը, իհարկե, ունիկալ ազգ են, պատմական իրենց չափազանց ուրույն առաքելությամբ՝ ճիշտ ինչպես աշխարհի շատ ազգեր: Եվ կարիք չկա այստեղ դես ու դեն ընկնել:

մինչև հաջորդ տարվա սկիզբ, առավել վառ, հաճախ՝ ողբերգական հետևանքներով, ի հայտ են գալիս արդիականության ամենացավոտ խնդիրները, սրվում են հակասությունները, բացահայտվում ու մերկանում են մինչ այդ մշուշոտ գործընթացները և միտումները» [3, c. 24]: Եվ սա հատկապես ճշմարիտ է ԱՄՆ նախագահական այն ընտրությունների համար, երբ ակնկալվում է աշխարհում ԱՄՆ ռազմավարական գծի փոփոխությունը: «Մեծ Միջին Արևելքում» և հատկապես Կովկասում 2008թ. օգոստոսյան իրադարձություններն ու դրանց հաջորդող և մինչ օրս ձգվող գործընթացներն ասվածի վառ ապացույցն են:

Իրոք, Վրաստանը, հասկանալով, որ անխուսափելիորեն մոտենում է ԱՄՆ Հանրապետական կուսակցության պարտությունը գալիք ընտրություններում և տագնապելով «ջուրը գցել» այն հսկայական լոբբիստական¹ ջանքերը, որոնք գործադրել էր ԱՄՆ հատկապես այս կուսակցությանն իր աջակիցը դարձնելու համար, շտապեց դիմել Հ. Օսիայի ռազմական ավանտյուրային՝ էլնելով ընկերներ Ջուդաշվիլու, Օրջոնիկիձեի և Բերիայի կողմից ժառանգված մինի-կայսերապաշտական նկրտումներից: Այս արկածախնդրությունը լրջորեն վտանգեց ոչ միայն Կովկասի, այլև ողջ տարածաշրջանի, գուցե և ողջ աշխարհի անվտանգությունը²:

Ռուսաստանը, հստակ գիտակցելով ԱՄՆ գալիք ռազմավարական նահանջի իրողությունը, գիտակցեց նաև, որ իր համար Կովկասում եկել է «ճշմարտության պահը»: Վրաստանի ագրեսիային նա պատասխանեց ամենայն վճռականությամբ՝ «հարվածային ալիքներ»³ սփռելով ողջ տարածաշրջանում ու աշխարհում: Թուրքիան, որը դեռ 2004-ից հետևողականորեն ընդլայնում և զարգացնում էր հարաբերությունները ՌԴ-ի հետ, տպավորված Վրաստանի ագրեսիայի նկատմամբ ռուսական հակահարվածի վճռականությամբ, շփոթված փորձեր սկսեց ձեռնարկել Կովկասում ազդեցությունը վերագտնելու և վերիմաստավորելու ուղղությամբ: Թուրքիայում շփոթը խորացավ ՌԴ-ի կողմից Հ. Օսիայի և Աբխազիայի անկախության ճանաչմամբ, Հայաստանի նախագահի՝ Թուրքիայի նախագահին ուղղված պատմական հրավերով և հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված Հայաստանի

¹ Հիշում եմ գործընկերներիս հեզմական ժպիտը, երբ խոսքը տանում էի ԱՄՆ-ում վրացական լոբբիի անհավատալի արդյունավետ աշխատանքի մասին, մանավանդ ԱՄՆ Հանրապետական կուսակցության ամերիկա-հրեական նեոկոնսերվատիվ ադ ժամանակ չափազանց ազդեցիկ միջավայրում:

² Զվարճալի է, որ 2008թ. մարտի 27-ի “The New York Times”-ում իր “Georgia on their minds” հոդվածում պրն Լարաբին, հակադրվելով Գերմանիայի կանցլեր Ա.Մերկելի 2008թ. մարտի 10-ին հստակ արտահայտած կարծիքին, որ «ստուգված հակամարտություններով երկրները տեղ չունեն ՆԱՏՕ-ում», փոփոխեց բերանին պնդում էր Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու անհապաղ անհրաժեշտությունը, «չափազանց անհավանական» համարելով այն, «որ Ռուսաստանը երբևէ կճանաչի Հ. Օսիայի և Աբխազիայի անկախությունը» (<http://www.nytimes.com/2008/03/27/opinion/27iht-edlarrabee.1.11471355.html>): Այո, սա զվարճալի է այժմ: Իսկ այն ժամանակ՝ դեպքերի մի փոքր այլ ընթացք, և ողջ տարածաշրջանը կընկղմվեր աներևակայելի մղձավանջի մեջ:

³ Չշփոթել “Oil shockwave” մոդելավորումների «հարվածային ալիքները» հետ:

նախաձեռնողական քայլերով, որոնք, ամենայն հավանականությամբ, ի սկզբանե ունեին ՌԴ ծավալուն սատարումը: Ադրբեջանը, շունչը պահած, հետևում էր իրադարձություններին և գիտակցելով, որ կարող է կորցնել այն լծակը, որն օգտագործում է Հայաստանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության շուրջ վարվող բանակցություններում, թուրք-հայկական մերձեցման և սահմանի բացման հարցում Թուրքիային իր ռազմավարական, էներգետիկ, քաղաքական և այլ օժանդակումը պայմանավորեց այս բանակցություններում արձանագրվող իր համար նպաստավոր առաջխաղացմամբ: Այսօրինակ պայմանավորումը՝ հակառակ «ճանապարհային քարտեզի» տառին և ոգուն, փաստորեն վիժեցրեց թուրք-հայկական մերձեցման գործընթացի ներկայիս փուլը¹, որի տրամաբանական միջակետը դրվեց Հայաստանի նախագահի՝ ս.թ. ապրիլի 22-ի հրամանագրով: Ասում ենք միջակետ, որովհետև վստահ ենք, որ թուրք-հայկական մերձեցման գործընթացը դեռ շարունակվելու է: Պետք է շարունակվի: Ի բարօրություն Կովկասում և ողջ տարածաշրջանում ապրող ժողովուրդների:

Վերջապես, Իսրայելը, վերաշեշտադրեց իր ռազմավարական նպատակներին ԱՄՆ ներքաշվածության խնդիրը՝ առաջին պլան բերելով նավթային գործոնը և Իրանին պատժելու անհրաժեշտությունը: Մինչ այդ, այն շտապեց կրկին խուժել Գազայի հատված, կոշտացնել դիրքորոշումը հրեական բնակավայրերի կառուցման գործում և, փաստորեն, հակադրվել «երկու ժողովուրդ - երկու պետություն» գաղափարին: Իսկ Գերմանիան, որը ոչ պակաս հստակությամբ գիտակցում էր ԱՄՆ ռազմավարական նահանջի մոտալուտ սկիզբը, հոգնած ԵՄ անաշխատունակությունից ու տձևությունից, վիրավորված այն քաղաքական նվազ դերակատարումով, որն ունի եվրոպական այս հսկան՝ Միության քաղաքական գործերում, իր աշխարհաքաղաքական հայացքները սկսեց ուղղել դեպի Ռուսաստան և անդին՝ Կովկաս ու Միջին Արևելք²:

Կովկասում *մեսիական ԱՄՆ* նահանջով պայմանավորված վակուումը մեզ մոտ, ամենայն հավանականությամբ, կլրացվի ՌԴ և Գերմանիայի, ինչպես նաև Իրանի և Թուրքիայի ուժային աշխարհաքաղաքական վեկտորների հավասարակշռումից գոյացած համամասնությունով: Մեզ համար նորությունն այստեղ Գերմանիայի տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական դերակատարման հնարավորությունն է և սկիզբը: Հանգամանք, որը, կարծում

¹ Փաստենք, որ ԼՂՀ բացառապես խաղաղ և օրինական ճանապարհով ինքնորոշման իրավունքի արտահայտմանը հակադարձված ռազմական ագրեսիայից հետո սա Ադրբեջանի արդեն երկրորդ գործողությունն է, որը լրջորեն վտանգում է Կովկասի և ողջ տարածաշրջանի անվտանգությունը, հետացնում տևական խաղաղության, կայուն զարգացման ու համագործակցության հաստատման բաղձալի հեռանկարը: Մի թե բավական չէ արդեն, մի թե Շահդենիզի կամ Կասպիականի այլ նավթաղաշտերն այդքան արժեն: Մի թե նավթն ավելին է, քան կյանքն ու ժողովուրդների խաղաղությունը:

² Հիշո՞ւմ եք «Գերմանիան և Ռուսաստանը, այս երկու հսկաները, այս էլ քանի տասնամյակ հառնում են միմյանց՝ ինչպես հայելում, երազկոտ սպասելով իրական ռազմավարական երկխոսության գալուստին» հանճարեղ ասույթը:

ենք, գուցե ենթագիտակցաբար, ստիպել էր պրն Լարաբիին օգտագործել *Ordnungsmacht* եզրը ՌԵՆԴ-ի վերը քննվող նյութում՝ հայ-թուրքական մերձեցմանը նվիրված հատվածում: Ուրախալի է, որ մեր տարածաշրջանում Գերմանիայի աշխարհաքաղաքական դերակատարման աճի հանգամանքը չի վրիպել հայրենական վերլուծաբանների աչքից: Այս առումով կուզենայինք ընդգծել ժամանակագրորեն, թերևս, առաջին հրապարակումը [6]: Համաձայնելով այստեղ կատարվող վերլուծության հետ՝ կուզենայինք պարզապես հավելել հետևյալը:

Անհրաժեշտ է հիշել մեզ ու չզլանալ հիշեցնել այլոց, որ անցած՝ XX դարի ընթացքում առնվազն երեք անգամ Վրաստանի ռազմավարական շահերը հակադրվել էին Հայաստանի ռազմավարական ու ազգային շահերին, իսկ վարվող գործողությունները Հայաստանի ազգային շահերի և հայ ժողովրդի համար հանդիսացել էին ուղիղ, լուրջ և անմիջական վտանգ: Եվ Հայաստանը վճարել է դրա աշխարհաքաղաքական, ռազմավարական, ազգային և բարոյական էական գինը: Եվ նոր՝ XXI դարի կարճ պատմության ընթացքում առնվազն մեկ անգամ Վրաստանի ռազմավարական¹ շահերը հակադրվել են Հայաստանի ազգային շահերին: Եվ նորից Հայաստանը վճարել է դրա գինը: Իսկ այս ամենի ակունքում ընկած է դեռ կայսերական Գերմանիայի գենշտաբի ռազմավարական ծրագիրը՝ մեկուսացնել Ռուսաստանը Կովկասից ու Միջին Արևելքից, Կովկասում ստեղծելով միայն մեկ քրիստոնեական բուֆերային պետություն, այն է՝ ուղղափառ Վրաստանը: Բացի այդ, Կովկասում նախատեսվում էր ունենալ ևս մեկ՝ մահմեդական պետություն, Կովկասի թաթարներից բաղկացած երկիր: Խոսքը ներկայիս Ադրբեջանի մասին է: Ինչպես տեսնում ենք, այս տեսլականում տեղ չկա ոչ հայերի, ոչ Հայաստանի համար: Այս ամենը հանգիստ խղճով կարելի էր թողնել պատմաբանների և հարցի պատմությամբ զբաղվող աշխարհաքաղաքագետների դատին, եթե չլիներ հետևյալ կարևոր հանգամանքը:

Աշխարհաքաղաքական կոնստրուկտները մեծ կենսունակություն ունեն: Մի անգամ ձևակերպվելով «ուժային կենտրոնների» կողմից ու կյանքի կոչվելով բեկումնային ժամանակներում՝ նրանք չեն վերանում քաղաքական տվյալ իրադրության սպառումով և գործընթացների ավարտով: Դրանք նորից ի հայտ են գալիս նոր բեկումնային ժամանակներում: Մեզ համար, մեր տարածաշրջանի համար այսպիսի բեկումնային ժամանակներ եղան Ռուսական կայսրության հոգեվարքը XX դարի սկզբին և ԽՍՀՄ փլուզումը XX դարի վեր-

¹ Մենք օգտագործում ենք «Վրաստանի ռազմավարական շահ» արտահայտությունը, քանի որ խորապես համոզված ենք, որ անցած տասնամյակի ընթացքում Վրաստանի Հանրապետությունն ունեցել է ռազմավարական շահեր, բայց չի հաջողել համարժեք կերպով ձևակերպել իր ազգային շահը, քանի որ ձախողվել է իր ազգային քաղաքականությունը մշակելու և վարելու գործում: Հայաստանի Հանրապետության պարագամ, կարծում ենք, այս հասկացությունները գրեթե հոմանիշ են:

ջին: Եվ հին աշխարհաքաղաքական կոնստրուկտների նոր կյանքի երևան գալն այս ժամանակ չուշացավ: Խոսքս նախկին ԽՍՀՄ քաղբյուրոյի անդամ, ԽՍՀՄ ՊԱԿ նախկին ղեկավար Հ.Ալիևի, նախկին ԽՍՀՄ քաղբյուրոյի անդամ և ԽՍՀՄ արտաքին գործոց նախարար Է.Շևարդնաձեի և մի շարք թուրք, հրեա ու ամերիկացի այն ռազմավարների մասին է, որոնք 90-ականների կեսին հղացան «Ալիևի դոկտրինը», այն է՝ կապել Ադրբեջանը և Կենտրոնական Ասիան Թուրքիայի, Իսրայելի և Եվրոպայի հետ էներգետիկ, տնտեսական, քաղաքական, իսկ այնուհետև՝ անվտանգության տիրույթներով ու համակարգերով, կտրել Կովկասը Ռուսաստանից, մեկուսացնել Իրանը և Ռուսաստանը ողջ տարածաշրջանից, խեղդամահ անել Հայաստանը¹: Ու թեև, դատելով գոնե ներկայումս բաց աղբյուրներից, այստեղ գերմանական մասնակցությունը փաստագրված չէ, չի կարելի չնկատել, որ «Ալիևի դոկտրինը» նման է կայսերական Գերմանիայի գենշտաբի XX դարի սկզբի տեսլականին երկվորյակ եղբոր պես:

Հետևաբար, մեզ համար ԵՄ ամենաուժեղ տերության՝ Թուրքիայի վաղեմի բարեկամ, ԵՄ-ում Վրաստանի կուրատոր Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության վերադարձը Կովկաս հասկանալի է, ողջունելի և օգտակար միայն մեկ պարագայում: Այն չպետք է սատարի Կովկասի ներկայիս պառակտումը, չպետք է խրախուսի Հայաստանը «տարածաշրջանային էներգետիկ և տնտեսական ծրագրերից արտաքսելուն»: Այն պետք է ուղղված լինի Հայաստանի, Իրանի և ՌԴ տարածաշրջանային լիարժեք ինտեգրմանը՝ առանց մեզ խեղդամահ անելու կամ մեր «ձեռքերը ոլորելու» սպառնալիքի:

Իսկ ընդհանրապես, մեծ հավանականությամբ կարելի է պնդել, որ կարճաժամկետ հեռանկարում մեր տարածաշրջանում կմեկնարկի վերը նշված վակուումի լրացմանն ուղղված տենդագին ակտիվություն: Ամենաբարձր մակարդակի այցելությունները տարածաշրջանում կարճանագրվեն աննախադեպ հաճախությամբ, մամուլի էջերը կողողվեն այս ամենի տարաբնույթ վերլուծություններով և այլն: Այս գալիք եռուզեռի ժամանակ մեզ համար, կարծում ենք, կտրականապես կարևոր է ամրագրել մի քանի բազիսային իրողություն, որոնք և ուրվագծում են մեր տարածաշրջանում *իրականության* աշխարհաքաղաքական հենքը:

Բացառապես խաղաղ և օրինական արտահայտված ԼՂՀ ինքնորոշման իրավունքին ի պատասխան Ադրբեջանը դիմեց ռազմական ագրեսիայի և կրեց ռազմական չոր պարտություն²: Այս երկիրը կամ պետք է սանձազերծի նոր պատերազմ, կամ մշակի ինքնուրույն Լեռնային Ղարաբաղի հետ իր *modus vivendi*-ն: Ճիշտ այնպես, ինչպես որ [1]-ում դա առաջարկվում է անել Թուր-

¹ Ձևակերպումը մերը չէ: Այն կարելի է գտնել ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչության կողմից 1998թ. դեկտեմբերին կազմված և 2007թ. ապրիլին գաղտնագրված *OREA CEI-9812* փաստաթղթում:

² Ձևակերպումը մերը չէ: Այն կարելի է գտնել ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչության կողմից 1999թ. նոյեմբերի 15-ին կազմված և 2007թ. ապրիլին գաղտնագրված *SEIB 99-264CX* փաստաթղթում:

քիային՝ ՔՏԿ-ի հանդեպ: Տարածաշրջանում միակ երկիրը, որն ունի «Ղարաբաղի խնդիր», Ադրբեջանն է¹: Հայաստանի Հանրապետությունն այդպիսի խնդիր չունի:

Թուրքիան, 1993թ. փակելով սահմանը Հայաստանի հետ, Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ դիմեց ռազմական գործողության և, հետևաբար, զրկեց իրեն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում միջնորդ հանդիսանալու բարոյական ու տրամաբանական հիմքերից՝ գոնե մինչև այն պահը, երբ նորից կբացի սահմանը Հայաստանի հետ՝ առանց երրորդ կողմերի խնդիրների արծարծման: Բացի այս, Թուրքիան կանգնած է ինքնության խոր ճգնաժամի առջև և տարածքային չկարգավորված վեճեր ունի Հունաստանի, Կիպրոսի, Սիրիայի և Իրաքի հետ: Տարածքային վեճը Հայաստանի հետ կարգավորված չէ, բայց նաև ակտիվ վիճակում չէ: Թուրքիան շարունակում է եռանդուն կերպով մերժել հայերի հայրենագրվող ցեղասպանության կազմակերպման և իրականացման իրողությունը: Այսպիսի դիրքորոշումը մեր ողջ տարածաշրջանը զրկում է զարգացման ռազմավարական հեռանկարից:

Վրաստանը հիմնովին ձախողվեց իր հետխորհրդային սահմանների ներսում ազգային համաձայնության քաղաքականությունն մշակելու և վարելու գործում: Դիմելով ռազմական ավանտյուրայի՝ այն վտանգեց ողջ տարածաշրջանի անդորրն ու կայունությունը և ուղղակիորեն կանգնեց տարածքային ամբողջականության պահպանման հարցի առջև:

Իրանի մեկուսացումը տարածաշրջանային զարգացումներից հանգեցնում է նրան, որ «այս տարածաշրջանն աննորմալ է զարգանում»²: Ռուսաստան – Հայաստան – Իրան տնտեսական, էներգետիկ, մշակութային, քաղաքական և աշխարհաքաղաքական համագործակցությունը մեր տարածաշրջանը կայունացնող ու հավասարակշռող արդյունավետ ռազմավարական գործոն է: Այն կարող է ընդլայնվել և ներառել Ռուսաստան – Հայաստան – Թուրքիա համագործակցության բաղադրիչը, որը կլրացնի Թուրքիա-Իրան համագործակցության անխուսափելի զարգացումը: Գերմանիան կարող է սատարել և օժանդակել այս ամենին:

Արևմուտքի անտարբեր աչքերի առջև Հայաստանը շարունակում է շնչահեղձ լինել պարտադրված շրջափակման և տարածաշրջանային ենթակառուցվածքների զարգացումից «արտաքսվածության» հետևանքով: Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ռազմավարական նշանակության

¹ Եթե չհաշվենք Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանի կողմից այդքան սիրված Ն.Ալիևի «մեկ ժողովուրդ՝ երկու պետություն» ասույթը: Չեմ հասկանում, ինչո՞ւ պրն Էրդողանը նույն բանը չի կարողանում ասել Հայաստանի և Արցախի դեպքում:

² Ձևակերպումը մերը չէ: Այն կարելի է գտնել ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչության կողմից 1999թ. նոյեմբերին պատրաստված և 2007թ. ապրիլին գաղտնագերծված OTI 99-10031 հաշվետվությունում:

հիմնական գործոնը եղել է, է և կլինի հայ զինվորի մարտունակությունն Արցախում և հայ-ադրբեջանական սահմանին: Միջազգային տիրույթում կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հեռանկարում Հայաստանի անվտանգության համակարգը կշարունակի հենվել ՌԴ-ի հետ մեծ պայմանագրի և ՀԱՊԿ-ի վրա: Անցած երկու տասնամյակների ընթացքում Արևմուտքը ձախողվեց այս հարցում Կովկասյան տարածաշրջանին ռազմավարական այլընտրանք առաջարկելու գործում՝ ոչ վերջին հերթին այն բանի հետևանքով, որ որդեգրեց և իրականացրեց հիմքում արատավոր և վերջին հաշվով՝ անիրատեսական «Ալիևի դոկտրինը»:

Եզրափակելով՝ դիմենք պրն Լարաբիի օրինակին և փաստենք: 2008թ. օգոստոսից հետո շատ բան փոխվեց Կովկասում, մեր ողջ տարածաշրջանում, մեր մտածելակերպում և հաշվարկներում: Եվ ամենակարևոր փոփոխությունն այն է, որ վերջապես կարելի է ասել. եկել է լրջանալու պահը: Այն հասունացել է թե՛ Հայաստանում, թե՛ Թուրքիայում, թե՛ աշխարհում:

22 ապրիլի - 9 մայիսի 2010թ.

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Մ.Լարաբի, Դժվարին գործընկերություն. ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունները գլոբալ աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների դարաշրջանում (Troubled partnership: U.S.-Turkish relations in an era of global geopolitical change. F. S. Larrabee. RAND, Project Air Force, MG-8893-AF. 2010. xxiii + 138 pages).*
2. *Մ.Լարաբի, Յ.Լեսսեր, Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը անորոշության դարաշրջանում (Turkish foreign policy in an age of uncertainty. F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser. RAND, Center for Middle East Public Policy, MR-1612. 2003. xxi + 217 pages).*
3. *ՆԱՏՕ-ն և Կասպիական տարածաշրջանի անվտանգությունը. Չափազանց հեռո՞ւ առաքելություն (NATO and Caspian Security: A Mission Too Far? RAND, Project Air Force. 1999. xix + 113 pages).*
4. *Марджанян А., Наше будущее – глазами NIC. НОФ «Нораванк», «21-й Век» (русскоязычное издание), No 3, 2009, с. 74-98:*
5. *Ր. Շեքլի, Մտքի բուրմունք, Սովետական գրող, Երևան, 1984թ.: Թարգմ.՝ Ռ.Ավետիսյան (R. Shekley. Shall We Have a Little Talk? Galaxy, 1965).*
6. *Տեր-Հարությունյան Գ., Ռուսաստան-Գերմանիա. հնարավոր սցենարներ տարածաշրջանային անվտանգության համատեքստում: 26 ապրիլի, 2010թ. <http://www.noravank.am>: Տե՛ս նաև Հարությունյան Գ., Զարգացման ռազմավարություն և աշխարհաքաղաքական սցենարներ, «Նորավանք» ԳԿՀ, «21-րդ ԴԱԸ», # 3, 2010:*

**КОРПОРАЦИЯ *RAND* И МЫ:
АРМЯНО-ТУРЕЦКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ**

Արա Մարջանյան

Резюме

В статье приводятся основные положения и выводы относительно роли Турции в регионе и установления взаимоотношений между Арменией и Турцией по материалам недавнего исследования корпорации *RAND* (США). Коментируется специфика этих выводов. В свете стратегического отката «мессианской Америки» из нашего региона, обрисованы некоторые геополитические реалии, стоящие перед Арменией и регионом.